

**Нұрсұлтан
Назарбаев**

**ТАРИХ
ТАҒЫЛЫМДАРЫ
ЖӘНЕ
ҚАЗІРГІ ЗАМАН**

**УРОКИ
ИСТОРИИ И
СОВРЕМЕННОСТЬ**

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

ҚАЗАҚСТАН
ТӘУЕЛСІЗДІГІ:
ТАРИХ
ТАҒЫЛЫМДАРЫ
ЖӘНЕ
ҚАЗІРГІ ЗАМАН

*Қазақстан Республикасы
тәуелсіздігінің 5 жылдығына
арналған
салтанатты
жиналыста жасалған
баяндама*

АЛМАТЫ
„ҚАЗАҚСТАН“
1997

ББК 66.3 (5 каз)
Н 17

Назарбаев Н.

Н 17 Тарих тағылымдары және қазіргі заман.— Уроки истории и современность: Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің бес жылдығына арналған салтанатты жиналыста жасалған баяндама.— Алматы. Қазақстан, 1997,—128 бет.

ISBN 5-615-01913-1

Н $\frac{0803010405 - 2}{401(05) - 97}$ Без объявл. ББК 66.3 (5 каз)

ISBN 5-615-01913-1

© Назарбаев Н., 1997

Салтанатты жиналысқа қатысушы қымбатты достар!

Құрметті отандастар!

Баршаңызды, сіздер арқылы бүкіл Қазақстан халқын біздің қайта туған мемлекеттігіміздің тұңғыш мерейтойымен — тәуелсіздігіміздің бес жылдық мерекесімен шын жүректен құттықтаймын!

Осынау Ұлыстың ұлы күні — ет жүрегі Отан деп соққан әрбір азаматтың қасиетті мерекесі, еліміздің ең басты тойы.

Тәуелсіздіктің бес жылы — тым тереңдеп тұжырым түйіп, барынша байыпты баға беруге аздық ететін келте кезең. Бірақ, Қазақстанның тәуелсіздігінің тарихы алдағы болашаққа қарай зымырап бара жатқан біздің ғасырдың соңғы онжылдығына ғана тіреліп тұрған жоқ.

Біздің халқымыз тарихтың қатпар-қатпар қыртыстарына тамырын терең жіберген қиын

да қызықты, талайлы тағдыр кешті. Ол, негізінен, тәуелсіздік жолындағы күрестен өтті. Бүгінгі Қазақстанның алдына уақыт қойып отырған міндеттердің ауқымы мен артар жауапкершілік жүгін әлгіндей оқиғалардың таңбалы тарихи тізбегін, ата-бабаларымыздың жүздеген ұрпақтарының жанын жай таптырмаған азапты ізденістерін ескермей тұрып бағалау да, бағамдау да қиын.

Қазақстанның тәуелсіздік тарихы аппақ парак бетіне күні кеше түсе қалған жоқ, оның көне дәстүрлері бар. Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де, болашақтың дидамын көзге елестету үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек.

МЕМЛЕКЕТТІГІМІЗДІҢ ТАРИХИ БЕЛЕСТЕРІ

Осыдан бір жарым мың жылдай бұрын біздің ата-бабаларымыз өздерінің тұңғыш ұлы мемлекетін — Түркі қағандығын құрды. Еуразиядағы көптеген мемлекеттер, олардың ішінде біздің еліміз де сол қағандықтың бүгінге келіп жеткен сілемі болып табылады.

Ұлан-ғайыр аумақта арлы-берлі жөңкіліп күн кешкен Азия көшпенділері тұтас құр-

лықтардың этностық және мемлекеттік келбетін талай өзгеріске түсірді. Түркілердің көшпенді және жартылай көшпенді тайпалары бүгінгі көптеген халықтардың, ең алдымен түрік тілдес халықтардың қалыптасуына негіз жасап берді. Олар ұлан-ғайыр аймаққа орналасты. Бір шеті сонау Саха елінен бастап, екінші шеті сонау Жерорта теңізіне дейінгі аралықтағы 10 мың шақырым жерді жайлап жатты.

Бір елден кейін бір елді жаулап алып, жетінші ғасыр мен он үшінші ғасырдың аралығында жер-жаһанға қанатын жайған арабтарды, ұлы географиялық жаңалықтар кезеңінен кейін ашылған құрлықтарды отаршылдықпен басып алған еуропалықтарды қоспағанда, бұрын-соңды бірде-бір халық немесе, тіпті, халықтардың тұтас бір тобы мұндай аса ұлан-ғайыр аумақты қоныстанып көрмепті.

Осыншама ұлан-байтақ аумақты басқалар емес, тап көшпенділердің игеретін жөні де бар. Өйткені олар қоғамдық өндірістің ерекше табиғи жағдайларға бейімделген, төрт түлікті бағып-күтуге лайықталған, бітімі бөлек мәдени-шаруашылық тұрпатын жасақтады. „Жылқы ысқырса желдікі, айдаса жаудікі” дейді қазақ. Соңдықтан да көшпенділер малшы ғана емес, жауынгер де бола білді. Әскери

тұрғыдан даусыз басымдылығының арқасында ғана көшпелі халықтар әлгіндей кең-байтақ аймақтарға ие бола алды.

Түркі көшпенділерінің әлем тарихында алар орны ерекше. Сан ғасырлар бойында түркілер құрған империялар, о баста жаугершіліктің арқасында дүниеге келгенімен, бара-бара едәуір дәрежеде өркениетті рөл де атқарды. Сондықтан да көшпенділерге „жабайы ордалар“ деп қарау тарихи әділеттілікке жатпайды. Оның үстіне әлемдегі көптеген мемлекеттердің — Қытайдың, Үндістанның, Мысырдың, тағы басқа елдердің дамуына көшпенділердің қосқан үлесі қомақты екені даусыз.

Түрік қағандығы тұсында бастау алған мемлекеттігімізді кешегі тарихи оқиғалар көп өзгеріске ұшыратты. Еуразия құрлығының келбетін Шыңғысханның басқыншылығы астан-кестен етті. Монғол шапқыншылығы Қазақстан аумағында халықтың қалыптасуын күрт тоқтатып тастады. Ірі тайпалар тобы сапырылысқа түсіп кетті. Қыпшақтардың бір тобы Қазақстанның солтүстігі мен Батыс Сібірдің ту сыртына көшті. Қуғынға түскен наймандар мен керейлер де солай қарай жөңкілді. Қыпшақтардың талайы Жерорта теңізінен Үнді мұхиты мен Тынық мұхитқа дейінгі ара-

лықтағы елдерге тарап, сіңіп кетті. Амалсыз қоныс аудару монғол билігі орнағаннан кейін де тоқтай қалған жоқ. Монғол билеушілері Шығыс Қазақстан мен Жетісудың шұрайлы жайылымдарын басып алды. Сол жерлердегі тұрғылықты халықтың тоз-тозын шығарды. Өздері меншіктеген өлкелерді ұлыс-ұлысқа бөліп тастады. Бұл этностық тұрғыдан туыстас тайпалардың бір-бірінен қол үзіп, бөлшектеніп кетуіне әкеп соқтырды. Басқыншылық біткеннің бәрі де қатыгездікпен жүзеге асырылғанында дау жоқ. Дегенмен, басқа жайды да естен шығаруға болмайды. Елді бір орталықтан басқарудың негізі тап сол кезеңде қаланған-ды. Тап сол ұлыстардың негізінде кейіннен Батыс, Оңтүстік, Солтүстік хандықтары құрылды. Шыңғысхан көшпенділерді қарудың күшімен біріктіргенде бір орталықтан билік жүргізуді және салық төлетуді көздеген болатын. Бұл өз кезегінде, қазақ жерінің бірігуіне жағдай жасады.

Монғол империясының қиратылған жұртында көптеген мемлекеттер дүниеге келді. Қазақстан жерінде басқыншылық тоқтатып тастаған процесс — халықтың, мемлекеттің қалыптасу процесі қайта өріс алды.

Қазақ хандығының дүниеге келуі — монғол басқыншылығы қарсаңында қазіргі

Қазақстан жерінде бастау алған әлеуметтік-экономикалық және этносаяси процестердің заңды нәтижесі болды. Қазақ мемлекетінің дүниеге келуі Жәнібек пен Керей хандардың есімдерімен, ал 1480 жылдан бастап Бұрындық ханның атымен байланыстырылады. XV ғасырдың үшінші бөлігінде Жетісудағы тайпалар мен рулардың бірте-бірте Қазақ хандығына қосылуы үдей түсті. Сырттан қазақ билеушілерінің қысымы жиілеп, іштен алауыздық күшейіп, бір кездегі тегеурінді Моғолстан хандығы бет-бетіне бытырап кетті. Моғол билеушілері Солтүстік Үндістан мен Шығыс Түркістанға ығысуға мәжбүр болды. Осы кезеңде қазақ хандары Орта Азияға иелік еткен хандармен Сыр бойындағы қалалар үшін күресті өршітті. XV—XVII ғасырларда Қазақ хандығы нығайып шекшеңбері кеңі түсті. Енді оның аумағы қазақтардың этностық жер-суларының негізгі бөлігін тұтасқа жуық қамтитын болды. Шектес жатқан Орта Азиямен, Астрахан, Сібір хандықтарымен, Орыс мемлекетімен алыс-беріс, барыс-келіс жиіледі. Туған жерді түгендеуді тездете түскен көрнекті қазақ хандарының арасында Қасым ханның орны айрықша.

Қазақ мемлекетінің құрылуы оның

құқықтық негізін жасақтауға мүмкіндік берді.

Сол дәуірдегі заң жәдігерліктері деп біз бүгінгі күнге жетпей қалған „Қасым ханның қасқа жолын“, осы дәуірге дейін сақталған Тәуке ханның „Жеті жарғысын“ атаймыз.

Қазақ даласына қай кезде де дұшпан көздің сұғы көп қадалған. XVIII ғасырдың басынан бері қарай Қазақстанның сыртқы саяси жағдайы күрт шиеленісіп кетті. Батыс жақтан Орал казактары қолтығына су бүріккен Еділ қалмақтары шабуылдай бастады. Жайық бойындағы ен шалғынға башқұрттар таласуын қоймады. Оның үстіне қалмақтар да, башқұрттар да орыс патшалығының бодандары еді. Мұның өзі, айналып келгенде, орыс-қазақ қатынастарының шиеленісе түсуіне себепкер болды.

Дегенмен, басты қауіп шығыстан, ойраттардың бір орталықтан басқарылатын қуатты көшпенді мемлекеті — Жоңғар хандығы тарапынан төніп тұрды.

Орталық Азия тарихындағы осы бір қиынқыстау кезеңде қазақ халқы азулы басқыншыға қарсы екі жүз жылдық күрестің ең ауыр жүгін жеке өз мойнымен көтерді. Бұл жолда елім деп еңіреген ерлер мен кемел қолбасшыларды алға шығарды. Бөгенбай,

Қабанбай, Наурызбай, Тайлақ, Саңырақ, Малайсары, Есет, Жәнібек сияқты көптеген батырлар сондай тұлғалар болды. Олардың ерен ерлігін халық жырға қосып, атын аңызға айналдырды. Ер есімі — ел есінде. Еркіндік алған елдің бүгінгі ұрпақтары өздерінің батыр бабаларына тағзым етіп, әзіз аттарын ардақтайтыны әбден әділетті іс.

1726 жылы Түркістанның оңтүстік-шығыс бетіндегі Ордабасы биігінде қазақтың барлық тайпалары мен руларының жақсысы мен жайсаңының басы қосылған ұлы жиыны өтті. Сол жиында бүкіл қазақ қосынының басын біріктіру жөнінде тарихи мәні ерекше шешім қабылданды. Халықтың үш ұлы перзенті — Әлібек ұлы Төле би, Келдібек ұлы Қазыбек би, Бәйбек ұлы Әйтеке би елдің бірлікті аңсаған арманын жүзеге асырды. Қазақ әскерінің бас сардары болып өзінің жаужүрек қолбасы екенін талай танытқан Әбілқайыр сайланды.

Жоңғар қолы мен қазақ жасағының алғашқы ірі шайқасы 1727 жылы Бұланты өзенінің бойында болды. Еуразияның жаңа тарихында өзінің ауқымы жөнінен де, кейінгі тарихқа ықпал-әсері жөнінен де кешегі кеңес дәуірінің ғылымы жете бағаламай кеткен сол қанқасап қырғынға тең келер шайқас болған емес. Ойраттарға ойсырата соққы берілді.

Шайқас даласын халық содан бері „Қалмақ-қырылған“ деп атап кетті.

Шыңғыс ханның ұлы жорықтарын қайталауды ниет еткен Жоңғар хандығына қарсы күрестің негізгі ауыртпалығы қазақ халқына түсті. Бұланты бойындағы жеңіс ұлтты ұйытып, тастүйін жұмылдырды, жоңғар басқыншыларына қарсы Отан соғысы барысындағы бетбұрыс кезеңнің басы болды. Содан бері қарай стратегиялық басымдық қазақтар қолына көшті. 1730 жылғы Аңрақай шайқасындағы жеңіс соның айқын айғағы еді.

XVIII ғасырдың 20-шы жылдарындағы жоңғар шапқыншылығының Қазақстан мен Орталық Азия халықтары үшін қасіретті зардабы өте зор болды. Қалалар қирап, сауда мен қолөнер тоқырады, халық мың-мыңдап босқындыққа түсті. Көші-қонның дәстүрлі реті мен бағыт-бағдары бұзылды. Көшпенді тұрмыс пен отырықшы өмір арасындағы экономикалық байланыс үзілді. Аймақтағы өндіргіш күштер әлсіреді. Бұл жылдар қазақ тарихында „Ақтабан шұбырынды“ атанды. Ел өміріне ұзақ уақыт жазылмайтын жара салды.

Жоңғар хандығымен күреске бел шеше

кірісу үшін батыс тараптағы елдермен бейбіт қарым-қатынас орнату қажет болды.

Оны Ресейдің патша өкіметі де жақсы түсінді. Ол сол кездің өзінде халықтарды бір-біріне айдап салу саясатын шебер жүргізе бастаған-ды. Атап айтқанда, мұндай әдістер екі халықты да қирату мақсатымен, қазақтар мен ойраттар арасында соғыс өртін тұтату үшін пайдаланылды. XVIII ғасырда мұнан кейін болған аса күрделі оқиғалардың алғышарттары осылай болды. Соның салдарынан алдымен батыс, одан кейін басқа да аймақтар тәуелсіздігінен айырылды, ақыр аяғында Қазақстан Ресей империясының отарына айналды.

Осы тұста Қытайдың Орталық Азияға сұғына кіруі де өрістей түсті. Сол кездегі Қазақстанның екі империяның арасында қалған қиын халін Мағжан Жұмабаев:

Алыстан орыс, қытай ауыр салмақ,
Жақыннан тыншытпайды қалың қалмақ.
Арты — ор, алдында — көр, жан-жағы жау,
Дағдарды Алаш енді қайда бармақ?!—

деп күйзеле суреттеген болатын.

Ел басына ауыр күн туған XVIII ғасырдың орта тұсында ұлы ханымыз Абылай керемет қолбасы ретінде де, ақылы терең дипломат

ретінде де таныла білді. Пекинмен елшілік және сауда байланыстарын үдете дамыта отырып, Абылай Ресеймен немесе Қытаймен бірлескен яки қапталдасқан түрде олардың бірде-біріне қарсы әрекет етудің қай-қайсысынан да бойын аулақ сала алды. Дегенмен, тарих доңғалағы тоқтамай алға жылжи берді. Көшпенді мемлекеттердің біртіндеп басынан бағы тая бастады. Сан түрлі жағдаяттар жинала келіп, Қазақстанның тәуелсіздігінен айырылар күнін жақындата түсті.

Қазақстанның Ресейге қосылуы бір жарым ғасыр уақытқа созылды. Ол бейбіт жолмен де, әскери күшпен де жүзеге асырылды. Қалай дегенде де ол басып алу болатын. Қазақстанның Ресейге қосылуының әдіс-тәсілдерінің әр қилы екендігіне қарамастан, оның мәні айналып келгенде біреу — отарлау.

Бұл бір жағынан Қоқан мен Хиуаның басып кіруіне қарсы күресіп жатқан қазақ халқының табанды қарсылық көрсетуіне тап болды.

Халықтың тәуелсіздік жолындағы күресін бастаған Сырым Датов, Жоламан Тіленшіұлы, Исатай Тайманов, Махамбет Өтемісов сынды талай-талай көсемдер мен батырлардың

айрықша ардақты аттары дәл сол жылдарда елдігіміздің тарихына мәңгі-бақи жазылды.

Қазақ даласында тәуелсіздік жолындағы жалпы ұлттық қозғалыс басталды. Оның тізгінін атақты Абылай ханның немересі Кенесары Қасымов ұстады. Бас-басына босып жүрген қазақ рулары қанқұйлы көршілердің оңай олжасына айналатынын, сондықтан да қоғамның ұйысуы, қазақтың мемлекеттігін қалпына келтіру өмірлік қажеттілік екенін нақ Кенесары айқын түсінді. Кенесары ханның қазақ даласын біріктіру әрекеті әбден пісіп-жетілген болатын.

Даланың дәстүрлері мен құқықтық негіздеріне сүйене отырып, ол өзін хан сайлатып алды да, патша өкіметі мен Орта Азия хандарының басқыншылық ниеттеріне кесе көлденең тұрды.

Кенесары Қасымовтың қазақ жерін отарлауға қарсы 10 жыл бойы жүргізген соғысына Қазақстан халқының көпшілігі көтерілді. Ол күрес тарих шежіресіне ел рухының қайта өрлеген кезеңі және ең соңғы көшпенді Қазақ мемлекетінің біржола күйреген кезеңі болып енді. Кенесары хан мерт болғаннан соң қазақ рулары отаршылдық басқыншылыққа қарсы жеке-жеке қарсыласып жатты.

XIX ғасырдың екінші жартысында Кенесары Қасымовтың, басқа да қазақ сұлтандары мен батырларының отаршылдыққа жан аямай қарсыласқаны арқасында Ресей империясының Орталық Азияға қарай жылжуы едәуір кешеуілдеді.

XIX ғасырдың соңына қарай Қазақстан аумағына Ресей империясының еуропалық бөлігінен көшіп келушілер ағыла бастады. Ғасырдың алпысыншы жылдарында патша үкіметі Қазақстанды отарлауды әскери-казактарға қоса шаруалардың қолымен де қатыгездікпен жүргізуге көшті. Отарлау барысында тұрғылықты халықтың жері жаппай тартып алына бастады.

Патшалық Ресейден көшіріп келтіру саясаты қазақ қоғамының шаруашылық өміріне аяусыз соққы болып тиді. Бұл кезде ең шұрайлы, шүйгін жайылымдар, егін алқаптары бастау-бұлақтарымен қоса тартып алынды, қазақ елінің мұң-мұқтажын аяқ асты етудің салдарынан жұрт атамекенінен айырылып, ежелгі көш жолдарынан көз жазып қалды. Қазақ ауылдары өсіп-өнген өңірінен аластатылып, үй-мүлкі қиратылды. Байырғы жұртты зорлап жаппай көшіріп жіберіп, олардың жерін жаңа келгендерге еншілей салу әдеттегі іске айналды.

Ендігі жерде азаттық қозғалысының тізгінін ұлттың бірлесуін мұрат қып ұсынған алаштың білімді де білікті асыл азаматтары қолға алды.

Ұлт-азаттық қозғалысының басшылары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мұстафа Шоқай, Мұхамеджан Тынышбаев, Бақытжан Қаратаев, Халел және Жанша Досмұхамедовтер және басқалар болды, олардың көпшілігі Петербургтің, Мәскеудің, Варшаваның, Қазанның, Омбы мен Орынбордың жоғары оқу орындары мен училищелерін бітіріп шыққан, аса білімді адамдар еді.

1905 жылғы желтоқсанда Орал қаласында Бірінші жалпықазақтық құрылтай болып өтті. Онда ұлттық саяси партия құру міндеті алға қойылды. Құрылтайға қатысушылар патша өкіметінің, оның ішінде әсіресе жер мәселесіндегі саясатын қатты сынға алды.

1906 жылғы ақпан айында, Әлихан Бөкейхановтың қамауға алынғанына қарамастан, Екінші жалпы ұлттық құрылтай болып өтті, оған 150 делегат қатысты. Құрылтай қазақтарға барлық тартып алынған жерлерін қайтарып беруді, шаруаларды көшіріп әкелуді тоқтатуды, мектептер, медреселер мен уни-

верситет ашу жөнінде заң қабылдауды талап етті.

Ресей қатысқан Бірінші дүниежүзілік соғыс қазақтарды тіпті титықтата түсті. 1916 жылы „бұратана“ халықтарды тыл жұмыстарына шақыру арқылы үкімет арзан жұмыс күшін пайдаланып қалуды, сонымен қатар бұдан босаған орыс жұмысшыларымен, шаруаларымен әскер қатарын толықтыруды көздеді.

1916 жылғы шілденің аяғы мен тамыздың бас шенінде Қазақстанда өз-өзінен құрылып жатқан көтерілісшілер жасақтарының кәсіби әскермен қиян-кескі шайқастары жүріп жатты.

Олардың арасында Торғай төсіндегі көтеріліс басқаларынан гөрі ұйымшыл, ұзағырақ болды. Көтерілісті Кенесарының жауынгер серігі Иман батырдың немересі Амангелді Үдербайұлы Иманов бастады.

1917 жылғы ақпан революциясынан кейін өкімет басына келген уақытша үкімет империялық ұлт саясатының салдарларын жоюға, сөйтіп ұлттық бітім-бәтуа саясатын жүзеге асыруға әрекет жасап көрді. Сол жылғы наурыздың 20-сында уақытша үкімет Ресей азаматтарының дінге, нанымға және ұлтқа қатыстылығына байланысты құқықтық

шектеулерінің барлығын да алып тастады. Сәуірдің 7-сінде Түркістан комитетін құру туралы үкіметтің қаулысы қабылданды.

Осы шешімнің арқасында Қазақстанды басқаратын ұйымдардың құрамына қазақтың озық ақыл-ой иелері алғаш рет енді. Мұның өзі Алаш қозғалысы қайраткерлерінің Дала өлкесінің саяси өміріндегі белді орнын мойындаудың белгісі болатын.

Патшаның тақтан түсуі, елдегі қоғамдық-саяси өмірдің демократиялануы қозғалысты ұйымдық тұрғыда бекітіп, оның негізіне 1917 жылғы шілдеде Орынбор қаласында өткен Жалпықазақтық құрылтай „Алаш“ партиясын құруға мүмкіндік берді. Көп ұзамай партия бағдарламасының 10 тараудан тұратын жобасы да жасалды. Партияның негізгі мақсаты — қазақтың мемлекеттік егемендігін бастапқыда Ресей құрама демократиялық республикасының құрамында автономияны жүзеге асыру болатын.

Қазақ халқы өзінің басты мақсатына жетуге — ұлттық мемлекеттігін қайта қалыптастыруға мүмкіндік алды. Алайда, Ресей қоғамындағы жаңа тығырық оқиғаларды одан әрі бейбіт түрде дамытпады, соның салдарынан большевиктер партиясының диктатурасы

орнатылып, елді азамат соғысының өрті шарпыды.

Ұлттық мемлекеттік десе аза бойы қаза болатын большевиктер өздерінің билігін нығайту үшін оянған Ресей халықтарының ұлттық мүдделерін атымен ескермей тұра алмады, сөйтіп ұлттық-мемлекеттік құрылымдар түзуге көшуге мәжбүр болды. 1920 жылы құрылған Қазақ АССР-і дүниеге осылайша келді.

20-сыншы жылдардың екінші жартысынан бері қарай большевиктік мемлекет жаңа экономикалық саясат қисынынан бірте-бірте аулақтап, өз саясатын қазан революциясы тұсында межеленген халықты жазалай отырып, алға жылжу бағытына бет бұра бастады.

Қазақтарды күштеп ортақшылдандыру мен отырықшыландыру, ауылдағы қарамақайшылықтарды қолдан ушықтыру, қоғамның бір бөлігін бір бөлігіне айдап салу ақыр аяғында ұлттық апатқа ұрындырды.

Социалистік утопия идеяларын қазақ ауылында жиырмасыншы-отызыншы жылдардың өзінде жүзеге асырып тастаймыз деген әпербақандық бұрын-соңды көрмеген қасіретке әкеліп соқтырды. Дәстүрлі шаруашылық жүргізудің негізі болып табылатын мал шаруашылығы толықтай қирап тынды.

Демографиялық апаттың ауқымы бәрінен де сұмдық болып шықты. 1929—1933 жылдардағы аштықтан, соған байланысты індеттен қайтыс болған, шет жерге көшіп кеткен қазақтардың саны әлі күнге онша анық болмай тұр. Айтушылар бұл жылдарда опат болғандар санын 1 миллион 750 мың мен 2 миллион 200 мың деген сандардың арасынан іздейді. Демек, ұжымдастыру барысында осы елдегі негізгі этностың 54—49 проценті құрбан болған.

Аштық жылдарында 1 миллион 30 мың адам республикадан шет жерлерге көшіп кетті, олардың 616 мыңы қайтпай қалды.

Мемлекеттің тізеге салған зорлықшыл саясаты халықтың ашу-ызаға толы қарсылығын туғызбай қоймады. Жұртшылықтың арасында режимге қарсы бой көрсетуден тайынбайтындар көбейе түсті. 1929—1931 жылдарда шаруалардың 380 рет бұрқ ете қалған бүлігі мен көтерілісіне 80 мыңға жуық адам қатысты. Солардың ең ірілері Созақ, Ырғыз, Ақсу, Абыралы, Адай, Қарақұм және басқа да көтерілістер еді. Бәрі де қызыл армияның қарулы әскерінің күшімен аяусыз басып жаншылды.

Бұған сол жылдарда республикада кеңінен қанат жайған сталиндік жаппай жазалауды

қосу керек. Оның барысында қазақ мәдениетінің, ғылымы мен білімінің аса көрнекті өкілдері атып-асылды, лагерьлерде көзі жойылды.

Дәл бүгінгідей күні 1937—1939 жылдардағы жазықсыз жазалаудың құрбаны болған Шәкәрім Құдайбердиевті, Ахмет Байтұрсынновты, Міржақып Дулатовты, Мұхамеджан Тынышбаевты, Мағжан Жұмабаевты, Санжар Асфандияровты, Ораз Жандосовты, Тұрар Рысқұловты, Сәкен Сейфуллинді, Ілияс Жансүгіровті, Бейімбет Майлинді, Сұлтанбек Қожановты, тағы басқа да мыңдаған адамдарды еске алмау мүмкін емес.

Социалистік утопияны жүзеге асырамыз деп әлектенген большевиктік эксперимент қазақ халқын осындай күйге ұшыратты. Алайда, халықтардың тарихындағы сол бір қасіретті, қанқұйлы кезең туралы сталиндік режимнің тұсында да, жеке басқа табынушылықты әшкерелеген жылдарда да ешкім тіс жара алған жоқ.

Тоқырау жылдарында мұны ешкім ауызға алмады. Кешегі кезеңді боямалап көрсетуге бейім тұрғандар қазір де ол күндерді ұмытуға тырысады. Бірақ, ол күндерді ұмыту дегеніміз қанқұйлы режимнің миллиондаған құрбандарының аруағын қорлау деген сөз.

Социализмнің бұдан кейінгі „ұлы“ құрылыстары аса ауқымды экологиялық апатқа — Арал қасіретіне әкеліп соқтырды. Әскерилердің әулекі әрекеттері Семейдегі, Қазақстанның өзге де аймақтарындағы қасіретке ұласты.

Қазақ халқы мен қазақ жері ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың 90-шы жылдарына дейін алдымен Ресей, содан кейін кеңес империясының отарлық шылауы болып келді.

Ондаған жылдар бойы айтылмай келген тарихи шындық тұжыра айтсақ осындай.

КСРО-ның батыс бөлігі жауда қалған Екінші дүниежүзілік соғыс, Батыспен текетірес түскен „қырғи-қабақ соғыс“ кеңес үкіметін экономикасын бір жерге шоғырландырмай, елдің шығыс бөлігінің де әлуетін дамытуға мәжбүр етті. Көбіне-көп шикізат өндіріп, ұқсататын кәсіпорындар салынды.

Қазақстан басқа аймақтарға минералдық шикізат шығарып, жаппай экологиялық зиянды өндіріс республикасына айналды.

Соғыстан кейінгі жылдары екпінді құрылыстар салғанда да коммунистік басшылық осындай жымысқы саясат жүргізді.

Біз мемлекеттік тәуелсіздікке көп ұлтты және көп дінді күрделі құрамда жетіп отыр-

мыз. Сондықтан да, тәуелсіздіктің бірінші күнінен бастап, барлық ұлттар адамдары арасындағы теңдікті, туысқандықты, достықты және бірлікті өз саясатымыздың өзегі қылып ұстандық. Ол „Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы...“ деп басталатын біздің Ата Заңымызға да жазылып, болашақ дамуымыздың да негізі болып саналады.

Біз өз халқымыздың тарихын шындыққа адалдық тұрғысында айтып отырмыз. Бірақ бұдан қосымша астар іздеудің қажеті жоқ. Қазақстандықтардың бүгінгі көзі тірі ұрпақтары — біздің еліміздің азаматтары. Осы бәрін де ұқтырады.

Қазіргі Ресей, патшалық Ресей, кеңес үкіметі — әрқайсысы әр сипатты мемлекет. Қазақстан көршілерінің бәрімен де, оның ішінде Ресеймен де, достық және ынтымақтастық жөнінде келісім шартқа отырды. Оны бұлжытпастан орындаймыз.

Жаңа Қазақстан, өз мемлекеттігін орната отырып, күллі адамзаттық қауымдастықпен тату-тәтті өмір сүруді, өз ішінде ұлтаралық ынтымақты нығайтуды көздейді.

Бірақ, біз бұл туралы тек тарихи әділеттілікті қалпына келтіру мақсатында ғана емес, бұл істе белгілі бір өкімет билігі жүйесі

алпауыттарының ерік-жігерін атқарушы болып келген қарапайым адамдардың ешқандай кінәсі жоқ болуы себепті де айтып тұрмыз. Сол жылдардың қатынастарын Қазақстан достық пен ынтымақтастық қатынастарын орнатып отырған, демократияға қарай қадам басып келе жатқан бүгінгі Ресейге ойсыз, бейғам түрде ауыстыра салмауға тиіс.

Оның үстіне орыс халқымен қатынастарды отарлау кезеңінің өлшемдеріне қарап құруға тиіс емеспіз. Қазақтардың ол халықпен тарихтың не бір аумалы-төкпелі қиынқыстау кезеңдеріне қарамастан шынайы туысқандық пен сенім қатынастары қалыптасқан болатын. Осы қатынастарды қазіргі заманның ақиқат шындықтарын ескере отырып нығайту екі халықтың түбегейлі мүдделеріне сай келеді.

Біз бүгін тағы бір датаны — 1986 жылғы Желтоқсан оқиғаларының 10 жылдығын да атағалы отырмыз. Сол бір жанкүйзелтер күндер мен түндерде болған оқиғалардың кездейсоқ еместігі әуел бастан-ақ айдан анық еді. Алайда, ол оқиғалардың ауқымы мен тарихи мән-маңызын біз уақыт өте келе ғана толығырақ пайымдай алдық.

1986 жылғы желтоқсанда Алматы ұлт

мәселесін шешудің социалистік доктринасының күлі көкке ұшқанын айдай әлемге әйгіледі. Біз бүгін таптық сезім ұлттық сезімнен басым тұрады деген тұжырымға арқа сүйеген кез келген доктринаның түптің түбінде аяғы аспаннан келмей қоймайтынын басын аша айтуымыз, айқын ұғынуымыз қажет. Кәдуілгі айта беретін кеңес халқы дегеннен „аға халықтың“ ерекше орыны бармыс дегенге дейінгі талай аңыздар шынтуайтқа келгенде ұлттық сезім мен ұлттық сананы езіп-жаншудың талай жылға созылған жымысқы саясатын бүркемелеп тұратын бет перде ғана болатын.

Ұлт мәселесін шешудің тоталитарлық тәсілдері тұңғыш рет Қазақстанда сыр берді. Шығыс Еуропада өз алдына мемлекеттер құрып отырған Венгриядағы 1956 жылғы, Чехословакиядағы 1968 жылғы ұлттық бой көрсетулердің өзі дәрекі күш қолдану арқылы басып тасталған еді. 1986 жылғы оқиғалардан кейін қазақ халқын ұлтшыл деген байбаламшыл айыпты режимнің өзі алып тастауға мәжбүр болды.

Аңызбен апталып, қалыппен қапталған ұлттық сана-сезім соғыстан кейінгі тарихта алғаш рет саяси іс-қимылға айналды.

Ашықтан-ашық саяси қарсы шығудың мұндай жаңа үлгісі бүкіл Кеңес Одағындағы ұлттық-демократиялық қозғалыстың дамуына орасан серпін берді. Тбилисидегі, Бакудегі, Киевтегі, Вильнюстегі, Мәскеудегі, елдің басқа да қалаларындағы осы тектес оқиғалардың барлығы Алматыдан кейін болған еді.

Ескі саяси жүйенің аясында да тізгін үзуге болатындығы айқын көрінді.

Әрине, мемлекетте демократиялық процестердің мұндайлық қарқынмен өрістеуінің басқа сан түрлі себептері бар. Дегенмен бұл істегі негізгі тетіктің бірін өздерін басқаның айтқанынан шықпайтын құлақкесті орындаушылар емес, азаттыққа жаны құштар ата-бабаларының мұрагерлері деп сезінген қазақ жастарының қозғап жібергендігі даусыз.

Сондықтан да өзінің туған мемлекетін оңды-солды сынап сөйлейтіндердің кейбірі тәуелсіздік өзі келіп қолымызға қона қалды деп көкіп жүрген бүгінгі күндерде мен тәуелсіздік жолында халқымыздың сан ғасырлар бойы күресіп келгенін, осыдан дәл он жыл бұрын өрімдей жастар Тәуелсіз Қазақстан үшін қан төккенін арамыздан шыққан мәңгірттердің есіне әдейі сала кетпекпін.

Бүкіл қазақ халқының ұлттық қадір-қасиетін аспандатқан азаматтардың аруағын, ең алдымен жастарымыздың батыл да қалтқысыз іс-әрекеттерін ардақтай отырып, мен жастай қыршынынан қиылған есіл ер Қайрат Рысқұлбековке біздің еліміздің ең жоғары наградасы — "Халық қаһарманы" атағын беру туралы жарлыққа қол қойдым.

Бүгін бес жылдығын тойлап отырған біздің тәуелсіздігіміз қазақ халқының талай ғасырлар бойғы тарихындағы миллиондаған жандардың еркіндік жолындағы күресінің, төгілген қанының өтеуі. Біз Екінші дүниежүзілік соғыста Отан мүддесі жолында қаза тапқан жүздеген мың Отандастарымызды да ұмыта алмаймыз. Сол жолда шейіт болған бабаларымыздың аруағына бас иіп, қолдай гөр деп орындарымыздан тұрып еске алайық!

Сталин жүргізген қайғылы жаппай жаза-лауға 1997 жылы 60 жыл толады. Осы алдымыздағы жылды тоталитарлық жүйенің құрбаны болған барлық бабаларымызды еске алып, елдің басын біріктіретін жыл ретінде атап өткен дұрыс деп санаймын.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ САЯСИ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

XX ғасырдағы ең тамаша тарихшылардың бірі былай деген еді: „Империяларға, корольдер мен саяси режимдерге бөліп-бөлшектеуге жұрттың неге құмар болатынын түсіну оңай. Мұның астарында өкімет билігінің белгілеріне баяғы дәстүрлер бойынша берілер марапат қана тұрған жоқ. Уақыт өлшемінде белгілі бір оқиғаның нақты анықталған орыны, жылына, тіпті күніне дейін көрсетілген уақыты болады.

Дегенмен, жалған дәлдік деген тәңірге табынбай-ақ қоялық. Әлеуметтік құрылымның, экономиканың, наным-сенімнің, ойлау жүйесінің өзгеріске түсуін хронологиялық тар аяға сол күйінде енгізе қою мүмкін емес”.

КСРО-ның құлауы — бір күнде, тіпті бір айда жүзеге асты деп кесіп айта қоятындай оңай оқиғаға жатпайды. Мен бұл кезеңге өз бағамды мұнан бұрын айтқан болатынмын.

Уақыттан өткен әділ қазы жоқ. Қазірдің өзінде бұл оқиға ерекше қуатты державалардың бірінің экономикалық, геосаяси, идеологиялық тұрғыдан стратегиялық жеңілісі болғандығы талас тудырмайды. Әрине, КСРО-

ның құлауының себептерін сөз еткенде, геосаяси бәсекенің қатаң қысымы да бар екенін байқамау үшін барып тұрған идеалист болу керек шығар. Бірақ мұны ешкім жасырып жауып та жатқан жоқ. Солай бола тұрса да, негізгі себеп — жүйенің іштей ірігені еді.

Бұл арада ең алдымен экономиканың бүгінгі заман талаптарына сай болмағанын айту шарт. Кеңестік жүйенің қирауының алдындағы хал-ахуалын көзге елестету үшін ұзыннан-ұзақ шұбатылып жататын кезектерді, талон-карточкасыз ештеңе берілмеуге айналғанын, құны кетіп, қадірі қашқан ақшаны еске алсақ та болады. Экономиканың әбден тұралауы жаппай зат алмасуға әкеліп соқтыратын еді. Кешегі Одақтың көптеген аймақтарында азаматтық және ұлттық қақтығыстар жүріп жатқан сол тұста Қазақстан экономикалық құз-шатқалға құлап кетудің аз-ақ алдында тұрған еді, мұның аяғы неге соқтырарын болжау қиын болатын.

1993 жылдың соңына дейін біздің өзіміздің экономикалық саясатымыз болған жоқ. Бюджетті жоспарласақ та, инфляцияға қарсы шараларды, әлеуметтік қолдау бағдарламаларын ойластырсақ та біз күннен-күнге „семіп“ бара жатқан сол баяғы сомға қарайлайтынбыз. Оның үстіне бәріміз бір „қаржы

қайығына" мінгесіп алғаннан кейін жеріне жете ойластырылмаған ырықтандыру бағдарламасына амалсыздан қосылдық. Енді бүгін мына жайды ашық айтуға болады: біздің жас мемлекетімізге апат қаупі анық төнген еді. Сол апаттан бізді КСРО құламай тұрып бірқатар ең тиімді өндіріс салаларын өз бетінше қызмет етуге бейімдеп алғанымыз ғана сақтап қалғанын атап айтқым келеді. Президенттік билік институтын енгізу жөніндегі шешіміміздің маңызы да мұнан кем болған жоқ. Бұл арқылы сондай күрделі жағдайда өкімет билігін орнықты ұстап, мемлекетті басқару тетігін қолдан шығармадық.

Тарихи таңдау жасаған кезеңде еркіндік аясы неше түрлі қисындардағы құрғақ қиялға құрылған кеңістіктерден әлдеқайда тарлау болып келеді. Осы онжылдықтың екінші бөлігінде: „шын мәнінде нарықтық реформалар стратегиясына балама жол болды ма?“ деп сәуегейситіндер көбейе бастады.

Әрине, болды. Бұл арада алдымен баяғы „бұйрық соқпағына“ түсіп тарта беруді айтар едік, ал оған түссек, бұл соқпақ талон-карточка жүйесіне біржола көшіріп, жұртшылықтың, шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық ынталылығынан

біржола айырылып тынар едік. Бұл баламаңыз былыққа, мемлекеттің күйреуіне соқтырар еді.

Былығы мұнан кем соқпайтын тағы бір жол бар болатын. Ол жол — экономиканы жүз, екі жүз немесе бес жүз күн ішінде ерекше революциялықпен ырықтандыру еді. Қазақстан жағдайында бұл өндірісті басқарудан толықтай айырылып қалуға апаратын қауіпті жол болатын. Бұғанасы қатпаған мемлекетіміз мұндай сілкіністі көтере алмайтын.

Революцияны алып-ұшпа албырт жандар жүзеге асырады, ал реформаны бәріне байыппен қарайтын ақылды жандар жүзеге асырады. Біз елімізді эволюциялық даму арнасына салып, іргелі институттық реформаларды табанды түрде жүргізе алдық.

Бүгінгі әлемде бұған дейін ойлап табылғанды қайта ойлап табудың қажеті жоқ. Біздің стратегиямыз экономикалық трансформацияны ойдағыдай жүзеге асырған елдердің классикалық тәжірибесіне арқа сүйейді. Дегенмен, өзгенің істегенін айнытпай қайталауға да болмайды.

Ал жаңғыртудың Түркиядағы, Оңтүстік Кореядағы, Қытай мен Мексикадағы, тағы басқа елдердегі талай-талай үлгілері қатаң

қалыпқа салмай, белгілі бір жағдайға бейімдеп жүргізілген жұмыс өз жемісін беретінін дәлелдей түседі.

Қазақстанда бүгінгі күні болып жатқан оқиғаларды бағамдау үшін Робинзон Крузоның психологиясынан арылу шарт. Біз адам мекендемейтін аралда емес, қым-қуыт тірлікке толы ашық әлемде өмір сүріп жатырмыз. Жас мемлекет өлшемдердің бүгінгі жүйесінде өз орнын таба білуі керек. Оқиғалар ауқымының кереметтей кеңеюі Қазақстандағы ішкі экономикалық және саяси процестерге ықпал етпей әрі өте нақты ықпал етпей қоймайды.

Бүгінгі әлемге біз ондаған жылдар бойы өзімізбен өзіміз болып, томаға тұйық күй кешкен күннен келіп отырмыз. Өз бетімізбен, талай жерде сүріне-қабына жетіп отырмыз, бірақ осылай етпесек, онда біржола тоқырап, артта қаламыз. Біз онсыз да бұл істі кешігіңкіреп қолға алдық. Енді баяуласақ, осы қалғанымыз — қалған.

Қазіргі хал-ахуалымызға баға бергенде, біз осыдан жарты ғасыр бұрынғы күні өткен қалыптардан шығып, жалпы қабылдаған өлшемдер бойынша ой түюге тиіспіз.

Алайда, экономикалық даму үлгісін таңдау өткен бесжылдықтың басқа бір маңызды

құбылысын ескермеуге апарып соқтырмауы керек, ол құбылыстың мәні — ХХ ғасырдың соңындағы ұғымдарға сай келетін төл мемлекетімізді құру.

Он сегізінші ғасырдың жасыны жарқылдаған қазақ сахарасында Абылай армандап өткен, мұң-шерге толы он тоғызыншы ғасырда Кенесарыны мерт еткен, жаппай қырып-жоюдың қарсаңында Бөкейханов межелеп кеткен асыл мұраттар өлген жоқ. Ол арман-аңсардың барлығы да „Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы“ конституциялық заң қабылданған сол бір тарихи күнде — 1991 жылғы желтоқсанның 16-сында жүзеге асты.

Осы бес жылда біз толыққанды тәуелсіз мемлекеттің барлық нышандарына ие болып үлгердік. Азаматтық институтының маңызын ескере отырып, тәуелсіздігімізді жариялағаннан кейін төрт күн өткен соң „Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы“ заң қабылдадық. Бір ғана 1992 жылдың өзінде мемлекеттің төл күш құрылымдары — Әскери күштер, Республикалық ұлан, Ішкі және Шекара әскерлері құрылды. 1993 жылдың сәуір айынан бастап біз ұлттық тарихымызда тұңғыш рет төл Әскери-Теңіз Күштерімізді құруға кірістік. Сөйтіп, жас мемлекеттің

қорғаныс және қауіпсіздік жүйесін құру ісі аяқталды. Елдің жаңа мемлекеттік рәміздері қабылданып, төл наградаларымыз тағайындалды.

Бұл істің соңғы нүктесі 1993 жылғы қарашаның 11-інде Қазақстанның өзінің ұлттық валютасы — теңге енгізілген күні қойылды.

Осынау бес жылда елдегі саяси-құқықтық жағдаят түбегейлі өзгерді. Мемлекеттілікті қалыптастырудың мән-маңызы айрықша белесі артта қалды.

Қазақстан әлемдік қоғамдастық түтел таныған мемлекетке айналды. Президенттік басқару нысаны біржола қалыптасты. Демократиялық институттар мен принциптерді бекіткен жаңа Конституциямызды қабылдадық. Негізінен алғанда, елдің жаңа тұрпатты құқықтық жүйесі қалыптасты. Мемлекет өмірінде өкімет билігін бөлу принципі нақты жүзеге асты, соның арқасында билік құрылымдарының өзара іс-қимыл жасау мәселелері өркениетті жолмен шешімін тапты.

Мемлекеттің біртұтастығы және оны басқарудың тиісті деңгейі қамтамасыз етілді. Мемлекет құру тәжірибесі мемлекеттік институттардың өміршеңдігіне, Қазақстандағы реформалардың жедел жүруіне кепілдік бе-

ретін іргетас — елдің біртұтастығы екендігін көрсетіп берді. Жергілікті өзін-өзі басқару мәселелерін мемлекеттің біртұтастығына нұқсан келтірмейтіндей етіп жөнімен шешудің де жолы табылды.

Осы бес жыл бойында біз көптеген мәселелер бойынша ымыраға келу жолымен жүріп отырдық. Конституциялық құрылыс мәселелерінде де біз дәл осылай еттік. Мұның өзі түсінікті жәйт. Өйткені, үлкен саясат дегеніміз, „ұлы мәртебелі ымыра“ мен батыл саяси шешімдердің кейде адам айтса нанғысыз, кейде қисынға келе бермейтіндей астасуы болып келеді.

Алайда, ымыраның да ымырасы бар. Мемлекеттік құрылым мәселелерінде ақтап алғысыз босбелбеулік пен көңілжықпастық мемлекеттік билік тетіктерінің ойдағыдай жұмыс істемеуіне әкеліп соқса, тілдердің мәртебесі, Қазақстан мемлекеттігінің табиғаты мен жерге жеке меншікті енгізу мәселелерінде ымыраға келу ауадай қажет болды. Осы іргелі мәселелер біздің тәуелсіздігіміз жариялануынан бес жыл өткеннен кейін лайықты конституциялық шешімін тапты.

Соңғы бес жыл ішінде жүргізіліп жатқан реформалардың құқықтық негізі жалпы

алғанда қалыптасып үлгергенімен, мұның өзі азаматтардың құқықтары мен еркіндігін қорғауға, отандық тауар өндірушіні қолдауға, шетел инвестицияларын тартуға неғұрлым қолайлы жағдайлар жасауға, қылмысты ауыздықтауға, заңдылық пен құқық тәртібін нығайтуға қызмет ететін ұғынықты да әділетті заңдарды қабылдау қажеттігін күн тәртібінен түсірмек емес. Елдің құқықтық және экономикалық жүйесінің даму келешегін дәл осылайша болжайтыным менің Қазақстан халқына Жолдауымда баяндалған.

Неміс философы Лейбниц туралы айтылған: „Ол не нәрсенің де дәл анықтамасын береді, бірақ сол айтқан анықтамасы сөзбен ойнайтын тұстарда әлгіндей еркіндігінен айырылып қалады“ деген сөз бар екен. Сыртқы саясат та дәл сондай сала, мұнда анықтаманы дәл беру ерекше қажетті.

Бес жыл бұрын Қазақстан дербес сыртқы саясат жүргізуді тақыр жерден бастаған болатын. Рас, КСРО-ның тұсында да бізде сыртқы істер министрлігі бар еді, бірақ республиканың сол министрлігін нағыз сыртқы саясат мекемесі деп атау тым жөнсіз болады. Осы жылдарда халықаралық ынтымақтастықтың толық келісімдік-құқықтық негізі жасалды. Осы кезеңде шет елдермен және ха-

лықаралық ұйымдармен барлығы 800-ден астам құжатқа қол қойылды. Сыртқы саясат саласындағы жаңа тарихымызда Қазақстан аумағындағы ядролық қару-жарақтың тағдырын шешкен ерекше бір сәттер де болды. Бұл жөніндегі шешім оңайлықпен қабылданған жоқ, сол бір күндердің шиеленісті жағдайы тарихшыларымызды толғандырардай тақырып.

Алайда, неше түрлі жобалардың арасынан, олардың ішінде отандық „геосаясатшылардың“ қиял жетпестей ұсыныстары да бар, біз бірден-бір дұрыс шешімді таба алдық, мұның өзі сөз жоқ, еліміздің халықаралық беделінің артуына септігін тигізді.

Біз қазір Қазақстанның қауіпсіздігі мен аумақтық тұтастығына әлемдегі ең ірі державалардың кепілдігін алып отырмыз. Қолымызда Америка Құрама Штаттарымен Демократиялық серіктестік туралы хартия, Ресей Федерациясымен келісімдердің тұтас бумасы бар. Осы жылдарда біз Қытаймен арадағы шекара мәселесін шешуге қол жеткіздік. Кеңес дипломатиясы ондаған жылдар бойы бұл міндеттің үдесінен шыға алмай-ақ кетіп еді.

Бауырлас үш халықты байланыстырған Орталық Азия одағымен ерекше қарым-

қатынас қалыптасты. Кейінгі жылдарда түркі тілдес мемлекеттердің тоталитарлық, томағатұйық жүйе кезінде үзіп тасталған экономикалық, саяси диалогы қалпына келтірілді, бұл істе біздің құрметті мейманымыз — Түркия президенті Сүлеймен Демирелдің зор еңбегі бар. Мұның өзі әлемдік саясатта үстемдік алып тұрған фактор, Қазақстан осы бағыттағы біріктіруші байланыстардың нығая түсуін белсенді түрде жақтайды. Біз сондай-ақ араб әлемімен мәдени, іскерлік ынтымақтастықты кеңейтуді де қолдаймыз.

Республикаға ірі көлемде шет ел қаржысы келе бастады. Алайда, бізде сарыуайым сапырып, өз егемендігімізді шет ел инвестицияларына сатып жатырмыз деп пайымдайтындар да бар. Алайда, бұл жекешелендіру үрдістерін жандандыру және экономиканы көтеру мақсатымен жасалып отырған жоқ па?

Ендеше, әлгіндей ойлайтындардың мынадай қарапайым жайды түсіне алмағаны ма: өзінің қаржысын Қазақстанға салған инвестор ұзақ уақытқа деп есеп жасайды, мұның өзі басқа жақтарын айтпағанның өзінде, біздің тәуелсіздігіміз бен аумақтық тұтастығымызға берілетін қосымша кепілдік емес пе. Осы соңғы жылдар ішінде жан-жағымызда қолайлы сыртқы саяси орта қалыптасқаны

ішкі реформаларды жүзеге асырудың аса маңызды тетіктерінің бірі болып табылады.

Біз о бастан-ақ Қазақстанның сыртқы саясатын көп тармақты етіп құрған болатынбыз. Өткен бес жылдың тәжірибесі мұның өзі Қазақстанның геосаяси жағдайына әбден сәйкес келетінін көрсетіп берді.

Құрметті отандастар!

1990 жылдардың бірінші жартысы кейбір жылдар кәдуілгі тарихтың ондаған жылына татиды деген деген ежелгі ойдың әділ екенін дәлелдеді. Уақыттың жүрдек ағымы „интеграция“ терминінің мазмұнын да өзгертіп жіберді. Алғашқы кезде Қазақстан бұл орайда кеңес дәуірінен кейінгі кеңістікте бұрыннан қалыптасып қалған экономикалық, саяси, сондай-ақ кәдімгі адамдық байланыстарды сақтап қалу қажеттігін алдымен айтатын.

Көптеген қайраткерлердің ақыл-есі, өкінішке қарай, саяси конъюнктураға сәйкес кейде кіресілі, кейде шығасылы болып тұратыны бар. Сондықтан да Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құру идеясы ең алдымен Қазақстанның сындарлы бағытының арқасында аман қалғанын сондайлардың есіне сала кеткім келеді.

Алайда, сол алғашқы кезеңнің өзінде-ақ

біз жаңа интеграциялық құрылымдарды құруға қатыстық, олардың арасынан Экономикалық Үлгілік Ұйымын және Орталық Азия одағын бөле айтуға болады.

Қазақстан Еуропаның Қайта құру және даму банкісінің, Азия Даму банкісінің мүшелігіне өтті, НАТО-мен, Еуропа Одағымен, сондай-ақ, Ислам конференциясы ұйымымен қарым-қатынасын жолға қойды.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы құрылғаннан үш жыл өткеннен кейін осы құрылымның сөзге бейімделіп бара жатқанын байқап, оған тың серпін беру қажеттігіне көзіміз жетті. Қазақстан Еуразия одағын құру жөнінде үлгілі бастама көтеріп, ұсыныс жасады. „Қалғып“ бара жатқан Достастықты бір сілкінткен жәй осы болды. Біздің үлгілік жобамызда көзделген идеялардың көпшілігі кейіннен екі жақты, көп жақты шарттар түрінде жүзеге асты. Мұның өзі экономикалық салада, кеден одағын құруда, азаматтық мәселелерін шешуде нақты нәтижелерге қол жеткізді.

Өтіп бара жатқан ғасырдың соңында „интеграция“ ұғымының мәнін салиқалы түрде қайта пайымдап алмасақ болмайды.

Біріншіден, біз ешқандай идеологиялық, діни немесе өркениеттік аңыздар мен өлшем-

дерге артықшылық атаулыны қабылдамаймыз. Басты өлшем — тәуелсіз мемлекет — Қазақстан Республикасының ұлттық-мемлекеттік мүддесі.

Екіншіден, біз қай істе де прагматизмді ұстанамыз. Иә, тарихтың ұлы ұстаз екені рас, дегенмен мәңгі-бақи оның аясында қалып қоюға болмайды. Біз өткенді көксей бермей, Еуразия кеңістігіндегі тарихи байланыстарымызды жаңаша сипатқа көшіруіміз керек.

Үшіншіден, әртүрлі интеграция құрылымдарында болып көргендегі тәжірибеміз бүгінгі таңдағы интеграцияның әмбебап принциптерінің артықшылықтары мол екенін дәлелдеп отыр. Бұл принциптер — теңдік пен еріктілік. Күштеп біріктіру деген „империялардың қаңқасын құрап“ жүретіндердің сандырағында ғана қалған.

Төртіншіден, интеграция эволюциялық жолмен дамыса ғана сенімді болмақ. Революциялық оқыс сілкіністер, аяқ астынан біріге қалу, байыбына бармай жатып конфедерация құра салу сияқты қадамдар қалыпты және табиғи дамып келе жатқан процеске тек залал келтіруі мүмкін.

Ақыр аяғында, бір бағыттағы интеграция қадамдары басқа бір бағыттағы қадамдардан бас тартуға соқтырмауға тиіс.

Бүгінгі әлемде аймақтық одақтардың неше түрі бар, олар сонысымен де мықты болып отыр. Мұның өзі Қазақстанның ұлттық-мемлекеттік мүдделерімен әбден орынды қабысады.

Рас, реформа қазірше өзінің артықшылығын барлық қазақстандықтарға дәлелдеп үлгерген жоқ. Бізге бюджетке қарайтын саланы қаржыландыруға, тұрмысы нашар адамдарды, мүгедектерді, зейнеткерлерді қолдауға, ескірген өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымды жаңғыртуға, қорғаныс қабілетін ойдағыдай деңгейде ұстауға қыруар қаражат керек. Бізге жер қойнауындағы қазыналарымызды алып, мемлекет мүддесіне жарату үшін, жаңа, экологиялық таза және ғылымға негізделген өндіріс жасау үшін ғаламат күш-қуат жұмсау керек.

Дегенмен, біздің еліміздегі өзгерістердің стратегиялық бағытын айқындап келген және алда да айқындай беретін ортақ қағидалар бар. Сол қағидаларды берік ұстана білу — реформаның жемісін бүкіл халық көретіндігінің кепілі.

Ең алдымен реформалар саяси тұрғыдан қолдауды қажет етеді. Басқаша айтқанда, реформалардың экономикалық жағынан орын-

ды болуы жеткіліксіз, олар саяси жағынан қорғалуы да шарт.

Бұған қоса реформаларды тез жүргізу керек. Тез жүргізген соң халыққа онша жаға бермейтін шаралар болмай қоймайды. Ал жай жүргізу — адамдардың тұрмысын жақсартуды баяулату деген сөз. Демек, бұлай асықпаудың әлеуметтік құны да арта түседі.

Реформалардың жақсы жемісін адамдар өздерінің күнделікті өмірінен нақты сезінуге тиіс. Қоғамның үміті үзілмеуі қажет. Иә, бүгінгі таңда көптеген қазақстандықтар жаңа саяси және экономикалық жағдайларға әлеуметтік бейімделу кезеңінен өтіп болып қалды. Көптеген адамдардың ашып алған өз кәсібі бар. Өнеркәсіп орындарының бірқатары шаруашылық жүргізудің жаңа тиімді түрлерін тауып үлгерді. Ендігі жерде сонда жұмыс істейтін адамдар реформаларды тежеп, кешегі күнге қайтып оралуды әсте де қаламайды. Алайда, тәуелсіздігіміздің жаңа бесжылдығына және өзіміздің қаржы-ақша жүйеміз жұмыс істей бастағалы бергі төртінші жылға аяқ баса отырып, біз нарықтық өзгерістердің әлеуметтік әсері қалың жұртшылықтың көпшілігіне тиетіндей болуын қамтамасыз етуге тиіспіз.

Ақырында, реформаларды жүзеге асыра

отырып, принципті мәні бар мәселелер бойынша келісімпаздыққа салынуға болмайды. Келісімпаздық саясаты реформаны жүргізушілердің өзіне келісімге келіп отырған саяси күштердің тарапынан қолдауды да, тіпті бейтарап қарауды да кепіл ете алмайды. Өзгерістердің ең басты өлшемдерінің бірі деп біз саяси өлшемді айтуымыз керек. Қазіргі таңда ол өлшем өзгерістердің жүзеге аспай қоймайтыны болуға тиіс. Нағыз оппозиция болуы керек, оның болғанының өзі жақсы да. Оппозиция — демократияның бір белгісі.

Сондықтан да біз барлық саяси күштерді сындарлы диалогқа шақырамыз, сонымен бірге мұндай әңгіме өткізудің шарты заң шеңберінде саяси іс-әрекет жасау екенін еске саламыз. Бұған қоса, Конституцияға қарсы келетін іс-қимыл жасауға шақыратындарға байланысты ұстанатын біздің бағытымыз да айнымақ емес — мемлекет заңды саналы түрде бұзып, саяси және материалдық ұпай жинап қалғысы келетін, қоғамның негіздерін шайқалтпақ болған арандатушыларға төзіп отыра бермейді.

„Бүгінгі күннің байыбына уақыт өте келе ғана баруға болады“ деген сөздің мәніне зер салатын күн жеткен сияқты. Қазір болып жатқан өзгерістердің және алдымызда тұрған

мәселелердің ауқымын бағамдау үшін бүгінгі күнге кешегімен салыстыра отырып көз тастау қажет. Жалақы мен зейнетақының уақтылы төленбеуі, коммуналдық қызмет саласындағы қиындықтар, бюджетке қарайтын әлеуметтік салалардың проблемалары, тағы басқа мәселелердің барлығы да таяу жылдарда өз шешімін табады. Сонда бүгін біз негізін қалап жатқан нәрселердің арасынан принципті маңызы ерекше деп нені айтқан жөн?

Келешек дегеніміз келеңсіздіктерден арылған бүгінгі күн деген сөз бар. Бүгін не істесек те соның бәрі болашақ дамуымыз үшін негіз жасауға арналады. Біз басым бағыттардың басын ашып алып, болашақ туралы телеэкранға немесе газет бетіне үңіле қалған білігі кемшін кейбіреулердей емес, сол басым бағыттар биігінен ой толғауымыз керек.

Қазақстанның аумақтық тұтастығы мен тәуелсіздігін сақтап қалудан маңызды міндет болмақ емес. Қазіргідей күрделі жағдайда мемлекет өзінің қорғаныс құрылысын жүргізіп жатқаны, ол істі барлық қиындықтарға қарамастан жалғастырып отырғаны әлдебіреудің ойына түсе қалған нәрсе емес, мәні терең өмірлік қажеттілік екендігін болашақ ұрпақтарымыз бағалай жататын болады.

Соңғы жылдардың бәрінде Қазақстан

қолданып келген саяси құралдардың бай арсеналы да идеализм атаулыдан ада екенін баса айтуымыз керек. Мұның барлығы да тәуелсіздік пен аумақтық тұтастықты нығайтудың құралы. Біз интеграция процестерін де осы тұрғыда қарастырамыз.

Осы кезеңде біз үшін экономиканы кең көлемде нарық жағдайына көшіру де өте маңызды. Нарықтың өзі, әрине, түпкі мақсат емес, ол бізді дерт біткеннің, әлеуметтік мұқтаждық атаулының бәрінен құтқара да қоймайды, бірақ дәл бүгін тиімді экономика қалыптастырудың бұдан басқа жолы жоқ. Мұндай экономикасыз Қазақстанның нағыз тәуелсіздігі де болмайды, адамдарымыздың тұрмыс-тіршілігі де оңала қалмайды.

Осы арада мына бір тақырыпта ой қозғасам деймін. Келмеске кеткен кешегі күнімізге қайтып оралуға шақырып жүргендерді, нарық ұлттық дамуымызға қауіп төндіреді дейтіндерді, әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынастарды бәз-баяғы қалпында сақтап, тұмшалап ұстауды талап ететіндерді нағыз отаншылдар деп санайтын жаттама сөздер, меніңше, қазір соны айтатын адамдардың өзін де жалықтыра бастаған сияқты.

Ұлттың, мемлекеттің мүддесін қыздырмалы қызыл сөзге қия салмай, осы іспен күнбе-

күн, білек сыбана айналысатын адамдар егер біз әлемдік рыноктың қатаң талаптарына бейімделе білмесек, Қазақстанның тәуелсіз экономикасы да болмайтынын әлдеқашан ұғынып алды.

Демократиясы дамығалы, нарықтық институттары орнағалы бір жарым ғасыр өткен дәулетті елдерде халық еркінірек, жағдайы бізден гөрі жақсырақ, әлеуметтік бағдарламаға келгенде де бізден гөрі жомарттау екен деп қырық қайталап айта бергеннен ештеңе шықпайды. Оған біз де жетеміз, бірақ ондай аңсарлы күні бүгін де, ертең де орнай қалмайды. Оған қол жеткізу үшін бұдан бес жыл бұрын ешкім де көзге нақты елестете алмайтындай принциптерге негізделген толыққанды экономиканы қалыптастыруымыз керек. Әркім өзінің игілігіне еңбек етсін, сонда мемлекеттің де игілігі артады. Сондай-ақ әркім осы күрделі кезеңде өз еліне қол ұшын беруге ұмтылуға тиіс. Бүгін таңда масылдыққа еш жерде де орын болмауға тиіс. Игілікке кенелу туралы айтпас бұрын алдымен нақты бір нәрселерді жасап алу керек.

Біздің стратегиялық мәні бар басым бағыттарымыздың бірі — ұлтаралық келісім. Біз ұлт мәселелерін шешуге біртіндеп, абайлап кірісуді жақтаймыз. Осылай еткеніміздің

жемісін көріп те отырмыз. Бұл — жеке адамның пікірі емес. Мұны әлеуметтік, атап айтқанда, көші-қон статистикасы, басқа да көптеген зерттеулер қуаттайды. Экономикадағы елеулі қиындықтар тұсында, саяси-құқықтық салада түбегейлі өзгерістер жасап жатқан кезде бізде ұлтаралық қақтығыстар болмағаны осы жылдардың маңызды нәтижелерінің бірі ғана емес, мұның өзі болашаққа берік негіз қалайтын жәйт. Кеңес өкіметі тараған кеңістікте ұлт мәселесін күшке салып шешеміз деген тұста әрдайым жүздеген, мыңдаған адамның қаны төгіліп отырғанды. Өкінішке карай, бұл кездейсоқтық емес, заңдылық. Қит етсе күш көрсетеміз деп үркітіп, ұлт мәселелерін тасалап, тұншықтырып ұстаған тоталитарлық жүйенің шаңырағы ортасына түскен кезде аса күрделі ұлт мәселесін реттеудің жаңа тәсілдеріне үйрену қажеттігі туындады. Бұл ақиқатқа алаңда айқайлаумен көзге түсіп, өкімет билігіне ұмтылып баққан талай адамдардың тісі батпай-ақ қойды. Бір халықты бір халыққа айдап салу оп-оңай. Ол кез келген жәдігөйдің колынан келеді. Ал ұлт мәселесінде оңдаған, тіпті кей тұста жүздеген жылдар бойы қордаланып қалған таптаурын

түсініктер мен ұшқары ұғымдардан адамдар санасын арылта алу — көршінің терезесіне тас атқандай таңданарлық іс болмағанымен, ең бір ұсынақты зергердің шеберлігін қажет ететін қиын шаруа.

Біз мына позицияны айқын да табанды түрде ұстануымыз керек: Қазақстан барлық ұлттық мәселелер атаулыны өзінің жаңа тарихының алғашқы бес жылындағыдай бірте-бірте, тізеге салмай шешіп отыратын болса ғана қуатты да тәуелсіз, егемен, аумағы біртұтас мемлекет ретінде сақтала алады.

Жаңа қоғамға өтудің, қуатты мемлекет құрудың негізгі тетігі — саяси тұрақтылық. Бұл — жәй айта салған ұран сөзі емес. Бұл ұғымға ең алдымен осы өткен бес жылдың ішінде өмірге келген жаңа қоғамдық-саяси институттармен — билік тармақтарымен, партиялармен, мемлекеттен тыс бұқаралық ақпарат құралдарымен, тәуелсіз сот жүйесімен қалыпты өзара іс-әрекет ету жатады. Мұндай іс-әрекет салған беттен жемісін бере қалады деп санауға болмайды. Дегенмен, осы жылдар ішінде жаңа саяси жүйенің құрылымдық әлуеті жасалғанын да ескерген жөн. Бұл жүйе елдегі тұрақтылық негізгі саяси топтар қызметінің мақсаты мен ұстанар қалыбына айналғанда ғана ойдағыдай дами алады.

Бұл арада қоғамдық дамудың екі түрлі стратегиясын нақты көре білу шарт. Оның біріншісі — нарықтық экономика, құқықты мемлекет, дамыған азаматтық қоғам. Тұрақтылық этностық әралуан қоғамдарда ұлтаралық келісімге арқа сүйейді.

Бұл стратегияның баламасы қандай? Әміршіл экономика, тоталитарлық мемлекет, ұлтаралық қақтығыс па? Келісім мен тұрақтылықты қоғамдық дамудың бірінші үлгісіне ғана негіздеп кұруға болады.

Тұрақтылық саяси мәселелерді шешудің күшке негізделмеген тәсілдеріне көбірек сүйенгенде ғана сақталмақ. Осыдан біраз жыл бұрынғы күшке салып өткізілген саяси науқандарды да, бұрынғы кеңестік мемлекеттердің бірқатарындағы күш көрсетудің неге соқтырғанын да тез ұмытқандаймыз.

Иә, өздері тәңірдей тұтқан, өмір бойы сеніп өткен мұраттарының күйрегені, туысқандық, достық байланыстарының үзіліп қалғаны, тұрмыс деңгейінің бұрынғыдан нашарлағаны талай адамға оңай тиген жоқ. Одан да ашығырақ айтар болсам, жер-жерде қаулай жөнелген, біздің халқымыз бен мемлекетіміздің ерік-жігерінің арқасында ғана Қазақстанды шарпымай өткен ұлтаралық

қақтығыстардың аяусыз өртіне күйген адамдарға жаңа қоғамдық құрылысты жақсы деп дәлелдеу де оңайға түспейді. Сонда да мен бүгін қазақстандықтарға: сіздердің өздеріңіз жасаған таңдаудың дұрыстығына күмән келтіретін арзымсыз саясаткерлердің сөзіне сенбес бұрын біздің қандай мұрадан бас тартқанымызды және неге қол жеткізгенімізді ой безбеніне салып көріңіздер дегім келеді. Халықтың ғасырлар бойы тәуелсіздікті аңсаған арманы жүзеге асқаны кімге зиян? Қазақстан бүгінде „КСРО-ның бір бөлігі“ емес, жыл өткен сайын әлемдік қоғамдастықта беделі арта түсіп келе жатқан егемен мемлекет болып отырғаны кімге зиян?

Біздің жеріміздің қойнауындағы аса бай қазыналар алғаш рет Қазақстан халқына қызмет ете бастағаны кімге зиян? Біздің жерімізді адам өмір сүре алмастай уланған шөл аймаққа айналдырған өлім сепкіш қарудың сыналмайтын болғаны кімге зиян? Біздің жерімізде бейбітшілік пен тыныштық орнағаны, балаларымыздың Ауғанстанда, Таулы Қарабақта, Днестр өңірінде немесе Чешенстанда ажал құшпай жатқаны кімге зиян? Осының қадір-қасиетін білейік те, ағайын.

Біз туындап жатқан проблемаларда күш көрсетейік десек күшіміз жетпей жатқан жоқ, оған ешкім алаң болмай-ақ қойсын. Біздің Конституциямызда мемлекетті және оның демократиялық институттарын қорғаудың барлық жолдары көзделген.

Қақтығыстарды күш қолданбай шешуді ұсынсақ, реформалар жүргізіп жатқан қазіргідей күрделі кезеңде бәтуаға келу ерекше қажет екенін ұғынғанымыздан деп білу керек.

Саяси тұрақтылықты аспаннан өздігінен түсе қалған сый секілді көруге болмайды. Ол саяси қарым-қатынастардың орнықтылығымен, қоғамдық дамудың дәйектілігімен тікелей байланысты. Сондықтан өкімет билігі тармақтарының да, саяси қозғалыстардың да мұны есте ұстағаны маңызды. Барлық заңдарды, шешімдер мен іс-әрекеттерді олар қоғамның тұрақтылығы мақсаттарына сай келе ме деп сараптан өткізгені жөн. Тек содан кейін ғана ол шешімдерді қабылдау керек. Ешкімнің де Конституция талаптарына қайшы әрекет етуге құқығы жоқ. Біз Негізгі Заңда айқындалған азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына жол бермейміз.

Саяси қарым-қатынастардың орнықтылығын қамтамасыз ететін көптеген факторлардың арасында экономикалық тұрақтылықты, ұсақ және орташа меншік иелерінің тұтас бір буыны болуын, заңдардың қатаң орындалуын, әлеуметтік, ұлтаралық, сондай-ақ діни төзімділікті атауға болар еді.

Саяси тұрақтылықтың сақталуының негізгі шарты мықты экономика екенін біз жақсы түсінеміз. Біздің негізгі күш-жігеріміз алуан түрлі сауда-саттыққа ғана емес, дәл осы салаға жұмсалуды керек. Реформаларды жақтайтындардың қатарын жаппай көбейту — экономикалық қана емес, идеологиялық та міндет. Бізге қазір жартылай социалистік ұрандардың басын оңды-солды қоса салған қойыртпақ емес, реформашылық идеологиясы керек.

Алайда саяси тұрақтылықты бір келген соң басқа тепсе кетпес бақтай көруге де болмайды. Шиеленіс шығатын жерлер табылмай тұрмайды, олар әсіресе әлеуметтік салада көбірек. Жаңа мәселелерді шешудің тетіктерін іске қоспасақ, әр салалардағы реформалардың қарқынын үйлестіре білмесек, жалпақ жұртшылықтың сенімінен шыға алмасақ, онда тұрақтылықтың сақтала беруі неғайбыл болады.

Біз реформаларды күрделі жағдайларда жүзеге асырып жатқан үкіметті қолдаймыз. Бірақ біздің бұл қолдауымыз адамдардың күнбе-күнгі өмірлік мәселелері қалай шешілетіндігіне тікелей байланысты. Олай болмаған жағдайда үкіметке басқа адамдар келуі керек.

Біз өтпелі кезең туралы көп айтамыз. Бұл кезеңнің қашан аяқталатынын ешкім де нақты айта алмайды. Оның кешегі күнге қайта оралуға болмайтындай жағдай жасалғанда ғана аяқталатынын айта аламыз.

Өтпелі кезеңнің өзі әртүрлі қоғамдық-саяси күштердің қақтығысымен сипатталады. Әңгіме кез-келген мемлекетте кездесе беретін саяси кереғарлықтар туралы болып отырған жоқ. Мәселе дамудың екі түрлі бағытында: оның бірі — әрқилы әдемі ұрандармен боялып, сылап-сипап қойған өткен кезеңге қайта оралу да, екіншісі — бұрынғы қоғамдық институттарды түбегейлі алмастыру. Осынау екі түрлі мүдденің, екі түрлі стратегияның, екі түрлі идеологияның, екі түрлі көзқарастың қақтығысына біз күнбе-күн куә болып келеміз, өзгерістер енді кешеуілдемейді, мемлекеттің барлық проблемалары түбегейлі шешілді деп сеніммен айтуға әлі ертерек.

Кез-келген өтпелі қоғамдағы әлеуметтік құрылым орнықсыз болады да тез өзгереді. Бұл арадағы мәселе материалдық өзгерістер туралы емес, барлық әлеуметтік топтардың қоғамдық мәртебесі алмағайып күйге түсетіндігі жайында болып отыр.

Осының бәрі бас-аяғы бес жылдың ішінде болғандықтан да бұқаралық сананың бұл өзгерістерге тиісінше жауап беріп, үлгере алмай қалатынына таңданудың жөні жоқ. Мұның өзі ара-тұра жұрттың зықысына тиіп, баяғы идеологияның сарынымен сөйлеуге итермелеп те жатады, бұл кейде тоталитарлық утопияға, ал кейде ауыл арасындағы социал-реформизмге де ұласып кетеді.

Осы солшыл немесе солшыл-орталық ыңғайдағы доктринашылдық сырттай қарағанда тартымды-ақ болып көрінгенімен, ол болашақ Қазақстан үшін сүйеу бола алмайды, мұның объективті себептері бар.

Біздің қоғамымыз құрылымдық тұрғыдан алғанда осы таяу жылдардың өзінде бірнеше ірі топтардан тұратын болады. Оларды шартты түрде ұсақ және орта меншік иелері, жалдамалы еңбекпен айналысатындар, ірі ұлттық капитал иелері деп бөлуге келеді. Әрине, қоғамды басқаша өлшемдер мен жіктеулер бойынша да

қарастыруға болады, дегенмен бұл арада нақты және жаппай әлеуметтік мүдделерді осы топтардың өкілдері білдіретіндігін ұғыну өте маңызды. Әлеуметтік серіктестіктің қандай тетіктері іске қосылатынын біздің күнделікті жұмысымыз бен нақты экономикалық мүмкіндіктеріміз айқындайды. Қазақстан қоғамының жаңа жағдайға, жаңа әлеуметтік құрылымға бейімделуі революциялық ұраншылдық арқылы емес, әлеуметтік серіктестік арқылы жүруі керек.

Осы бес жылда біздегі қоғамдық институттар қандай өзгерістерді бастан кешті?

Меншік иелерінің тұтас бір буыны дүниеге келді; баға еркін белгіленетін болды; тың тұрпатты сот жүйесі жасалды; шаруашылық жүргізуші орындар қалай да жоспар орындауды емес, кіріс табуды көздеуге көшті; қатаң бәсеке өрістеуде; қаржы көздерінің мемлекеттен тыс инфрақұрылымы жасақталды; ашық экономика калыптасты; қорлар рыногы құрылды, тағы басқа өркенді өзгерістер өмірге енді. Кейінгі екі жылда еліміздің мәдени өмірінде де елеулі жақсы жаңалықтар болды. Ұлы ақындарымыз Абай мен Жамбылдың бір жарым ғасырлық тойларын лайықты деңгейде өткіздік.

Рас, қазірше нарықтық инфрақұрылымның барлық нышандары бірдей тиісінше дамып кете қойған жоқ, дегенмен, біз бүкіл дүние жүзі жүріп өткен жолға түсу үшін батыл қадам жасай алдық. Бізді сынап сөйлейтіндер мемлекет тарапынан реттеуге қайта көшу керек еді дегенде, бұлай етсек жаңа жағдайларға бейімделіп үлгерген экономиканы біржола құртып тынатынымызды түсінбейді. Ендігі міндет — жүзеге асырылып қойған реформалардан әлеуметке мүмкіндігінше көбірек пайда келтіру. Беталды сынап бергеннен береке кіре қалмайды.

Өтпелі қоғамның ерекше мәнді сипаты мен өзіндік проблемасы қоғамдық институттардың жеріне жете реформаланбауынан, әміршіл экономиканың қалдықтары мен нарықтық институттардың араласып келуінен танылады. Қазақстанның ХХІ ғасырға толыққанды жұмыс істейтін нарықтық жүйемен енуін қамтамасыз ету бүгінгі таңдағы аса іргелі міндеттердің бірі болып отыр.

Сонымен, оқиғаларды кейіннен тарих деп аталатынның бойына жинақтаған осы бесжылдықта біз не нәрсеге қол жеткіздік?

Біріншіден. Біз жаңа мемлекеттіктің негізін жасадық. Бұдан жүз жыл бұрын үзілген эволюциялық процесс калыпты арнасына

қайтып оралды. Ал бүгін таңда қалыптасып жатқан нәрселерді ауқымы жөнінен ұлттың өткен жолының бірде-бір кезеңімен салыстыруға болмайды.

Екіншіден. Біздің нарықтық экономика құруға қарай шешуші ұмтылыс жасауымыздың сәті түсті. Кәнеки, ауыл-аймақтық баға беруден іргені аулақ салып, шындықтың көзіне тура қарайықшы. Әлемнің нарықтық реформалар шапшаң және дәйекті жүргізілген аймақтарында бүгін таңда тұрмыс деңгейі күрт көтерілді; ал табансыздық пен жартыкеш әрекеттер бой көрсеткен жерде бұл қадам тұйыққа апарып тіреді. Біз бес жыл ішінде ілгері ұмтылуымызға қажетті институттарды құрдық.

Үшіншіден. Бүгін таңда нашар түсінілетін, бірақ құқықты жүйеде ұзақ мерзімді нәтижелері болатын бетбұрыс жасалды. Біз көп ілгеріледік және күні кешегі тоталитаризмнің сүргінге толы құқықтарынан мәңгіге құтылды деп үміттенемін. Және біз жеке-дара партияның өктемдігін талқандадық. Ол сөздің шын мәнінде қалыпты партия бола да алмады, керісінше өктемшіл мемлекеттік аппаратқа айналды. Егер қысқа ғана айтсақ, еркін қоғамның құқықтық негізі жасалды.

Төртіншіден. Біз өзіміздің жас мемле-

кетіміз қалыптасуының мейлінше күрделі учаскесін қантөгусіз өттік. Көп ұлтты және көп дінді елге бұрынғы мемлекет пен қоғамдық құрылыстың дереу ыдырауы жағдайында мұның қаншалықты күшке түскенін келесі ғасырдың тарихшылары айтатын болады. Бірақ бұл — біздің даусыз жетістігіміз, онда халықтың кемеңгерлігі де, басшылықтың саяси ерік-жігері де бейнесін тапты.

Бесіншіден, қазақтың мемлекеттік бірлестіктері ежелгі Қытай, Араб және Еуропа дерек көздерінде еске алынғанымен, Қазақстан ешқашан да осындай дүние жүзі таныған мемлекет ретінде болған емес. Бұл соңғы бес жылдың жетістігі. Кәнеки, Қазақстанның ыдырап кеткен империяның шет аймақтағы бұрышынан дүниежүзілік қоғамдастық құрметтейтін және ядролық қарусыздану сияқты ғаламдық процесте орасан рөл атқарған тәуелсіз мемлекетке дейінгі ауқымы жағынан ғаламат қашық жолды жүріп өткенін есте сақтайық. Егер әлем бізді топтасқан, демократиялық, бір пікірлестердің экономикалық қуатты қоғамы деп көретін болса, дүниежүзілік қоғамдастық Қазақстанды осы реттен тани беретінін түсіну маңызды.

Қазақстан өз тәуелсіздігінің он жылдығын

XXI ғасырда атап өтетін болады. Мынадай бір оғаш ақиқат бар: ғасырлардың тоғысында ұлттар мен мемлекеттердің алдында тарихи таңдаудың проблемалары айрықша өткір тұрады. Тек қазіргі ғана емес, ертеңгі ұрпақтың да өмірі уақыттың үніне дұрыс жауап қайтаруға байланысты болады. Біздің басым бағыттарымызды тұжырымдап көрейін.

Біріншіден. Мемлекеттік, тәуелсіздік — бұл тарихтың сыйы емес және тек қазіргі ұрпақтың бір өзінің ғана меншігі емес. Бұл — өткеннің алдындағы парыз және болашақтың алдындағы жауапкершілік. Қазіргі ұрпақтың рөлі мынада — ол осы мемлекеттік пен тәуелсіздікті тек нышандармен ғана емес (олар қандай сүйкімді болып көрінсе де), қайта нақты мазмұнмен толықтыруға тиіс. Жай ғана саяси тәуелсіздік пен күшті мемлекет арасын орасан зор қашықтық бөліп жатыр. Біздің мақсатымыз — Қазақстанның тәуелсіздігін ақиқат шындыққа айналдыру, экономикалық, құқықтық, әскери, ақпараттық өлшемдерді ақиқат шындыққа айналдыру. Бүгінгі мемлекеттіктің аксиомасы осындай.

Екіншіден. Біз бүгін тарих тағылымдарын жақсырақ түсінеміз. Мәселе тек түсінуде ғана емес, сонымен қатар қорытынды шығара

білуде де. Ұлттық тарихымыздың ең бір алмағайып сағаттарында халық бірігу үшін әрқашан да күш таба білді, алайда ұлттық ыдырау тетіктерінің соншалық тез іске қосылуы да мәңгілік лағнетке батыратын. Біз ғасырлар бойы шыға алмай келген ескі қақпанға түспес үшін атам заманғы таптаурындықтардан іргені аулақ салуымыз керек. Сондықтан біздің міндетіміз шынайы ұлттық топтасуға қол жеткізуде болып отыр, онсыз біздің мемлекетіміздің болашағы жоқ.

Үшіншіден. Ұлтаралық келісім — бұл тәуелсіздігіміздің бірінші және екінші бесжылдығының мәселесі емес және жалаңаш саяси прагматизмнің мәселесі емес. Біз қарапайым екі ақиқатты игеріп, келесі ұрпаққа беруге тиіспіз: Қазақстан әрқашан да көпұлысты мемлекет болды және ешкім, ешқашан да қандай да бір ұлттық тазартуды жүргізбейтін болады; біздің көп ұлыстығымыз — орасан зор мәдени, экономикалық және саяси ресурс. Алдымызда қарапайым міндет тұр — біздің бәріміз азаматтық ортақтығымызды сезінуге тиіспіз. Бірақ осындай қарапайымдылықтың ту сыртында орасан зор күрделіліктер бой тасалауда: өткенді аңсау да, мен ағамын, сен інісің деген сияқты жаман

әдет те бар. Біз жаңа саяси болмысты — тәуелсіз Қазақстанды — тезірек сезінсек, әркім өзінің оның тағдырына қатыстылығын тезірек сезінсе біздің ұлтаралық татулығымыз да одан бетер бекем бола түседі.

Төртінші, Бостандық пен тәуелсіздік — бұл тек мемлекеттің сөзсіз өлшемдері ғана емес. Миллиондар мемлекеттің тағдырына тікелей қатыспайынша оның келешегі жоқ. Мемлекет саған не беруге тиіс деген сұрақ қисынды да әділетті. Бірақ оның тарихындағы ең маңызды кезеңде сен өз мемлекетің үшін не істеп жатырсың деген сұрақ та әділетті болмақ. Біздің ата-бабаларымыз, біздің өр кеуделі және бостандық сүйгіш халқымыз ең қатаң жылдарда да өздеріне осындай сұрақ қоятын. Бүгін, отаршылдық пен тоталитаризм ғасырларынан кейін, мемлекеттің тағдыры әрбір адамның азаматтық өлшеміне айналуға тиіс.

Және, ақыр аяғында, бесіншіден. Бүгін біз қандай қоғам құрып жатырмыз деген сұрақтың берілмеуі мүмкін емес. Иә, жай ғана — құқықтық көзқарас тұрғысынан алғанда барлығы заңмен тұжырымдалып, айқындалған: біз әділетті қоғам құрғымыз келеді.

Нарықтың әлеуметтік проблемаларды өзінен-өзі шеше алмайтыны сияқты әділетті қоғам да декреттермен құрылмайды. На-

рықтық романтизмнің немесе құқықтық абстракциялардың кезекті утопиясының торына түсіп қалмас үшін біз халықтың жаппай күтіп отырған нәрселерін парасаттылықпен бағалай білуге тиіспіз. Әрине, әділетті қоғам — бұл қайыршылықтағы теңдік емес, бірақ касталық иерархия да емес. Нарықтық экономикалы еркін тәуелсіз мемлекеттегі әділеттілік — бұл ең алдымен баршаның заң алдындағы теңдігі. Жас мемлекеттердің ежелден белгілі дерттері — жемқорлық, қылмыстың жүгенсіз кетуі және бюрократтық өктемдік — ең терең реформалардың мәні мен мазмұнын бұрмалап жіберуі мүмкін. Бұқараның реформалардың әділеттілігіне деген сенбеу қаупі нақ осы арада бой тасалап жатыр, құқықтардың нақты жұмыс істейтін тетіктерін жасау — ғасырдың соңындағы ең басты міндеттердің бірі нақ осы.

Біздің буын ту сыртынан тарих тынысын сезіп тұр десек, бұл қыздырмалы қызыл сөз емес. Миллиондаған ата-бабаларымыздың алдындағы, даланың ұлы билеушілері мен батырларының алдындағы, осы жүз жылдықтың алғашқы отыз жылының керемет дарынды мемлекет қайраткерлерінің алдындағы, бәрінен бұрын талай жылдардан кейін

тәуелсіз мемлекеттердің сапында өз орнын қайта тапқан халқымыздың алдындағы ерекше жауапкершілік жүгі бізге осылай айтқызып отыр.

Мұндай тағдыр жер бетіндегі халықтардың бәрінің маңдайына жазыла бермейді, қысқа ғана уақыт аралығында осыншама күрделі міндеттерді шешу де кез келген халықтың қолынан келмейді. Өзіміздің қуатты мемлекеттігімізді құра отырып, тиімді экономиканы қалыптастыра отырып, ұлтаралық келісім мен саяси тұрақтылықты сақтап қалу — ХХІ ғасырдың табалдырығындағы біздің міндетімізді осылайша тұжырып айтуға болар еді. Әртүрлі ғасырлар мен әрқилы дәуірлерде тарих біздің халқымыздың алдына өте қатаң, кейде тіпті қатал міндеттер қойып отырған. Мемлекеттігімізден айрылғанда да біздің халық ретінде сағымыз сынған жоқ. Ғасырлар тоғысында тұрған осы сәтте де біз жағдайды боямалаудан аулақпыз.

Алайда, ұлттық тарихымыздың қандай бел-белесінде де біз өзіміздің мемлекеттігімізді сан ғасырлар бойы тапжылмай тұратындай етіп құруға дәл осындай мүмкіндік алып көрген емеспіз. Тағдырдың осы сирек

сыйын пайдаланып қалу — біздің ұрпақтың маңдайына жазылыпты.

Осы бақыт үшін біз баршамыз тәубе дейміз, осы жолда біліміміз бен білігімізді, қайратымыз бен қабілетімізді, қажет болса жанымыз бен қанымызды аямай жұмсаймыз.

Баршаңызды Тәуелсіздік күнімен тағы да шын жүректен құттықтаймын!

Нұрлы Отанымыз — Тәуелсіз Қазақстанның бағы жанып, абыройы арта берсін!

Нурсултан НАЗАРБАЕВ

НЕЗАВИСИМОСТЬ
КАЗАХСТАНА:
УРОКИ
ИСТОРИИ
И
СОВРЕМЕННОСТЬ

*Доклад
на торжественном собрании,
посвященном 5-летию
независимости
Республики Казахстан*

Уважаемые участники торжественного собрания!

Дорогие казахстанцы!

Сердечно рад приветствовать вас, представителей многонационального народа нашего Казахстана, собравшихся в этом зале в день празднования 5-й годовщины независимости нашей Родины!

Этот день дорог всем, кому свята судьба Отечества, этот праздник — главный праздник нашей страны!

Пять лет независимости — слишком короткая дистанция, чтобы делать глобальные оценки и выводы. Но независимость Казахстана не сводится только к первой половине последнего десятилетия стремительно улетающего в прошлое века.

Та, порой драматическая, порой милосердная судьба нашего народа, что уходит корнями

в многовековую толщу истории, всегда была пронизана стремлением к независимости. Вне этого живого исторического действия, вне этих мучительных по своему напряжению поисков сотен поколений трудно оценить масштаб и ответственность задач, поставленных самим временем перед сегодняшним Казахстаном.

Независимость Казахстана „писалась“ не с чистого листа, а имеет древние традиции. Нам необходимо взглянуть в прошлое, чтобы понять настоящее и увидеть контуры будущего.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЕХИ НАШЕЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Почти полторы тысячи лет назад тюрки создали первое великое государство — Тюркский каганат, наследниками которого стали многие государства Евразии, в том числе и наша страна.

Перемещаясь на огромные расстояния, кочевники Азии не раз изменяли этническую и государственную картину целых континентов. Кочевые и полукочевые племена тюрков положили начало формированию многих совре-

менных, прежде всего тюркоязычных народов. Пределы их расселения огромны — до 10 тысяч километров, что протянулись от Якутии до Средиземного моря.

Если не считать переселений арабов во время их завоеваний VII-XIII веков и европейцев в период освоения новооткрытых континентов после великих географических открытий и колониальной экспансии, ни один оседлый народ или даже группа оседлых народов не расселялись в таких грандиозных масштабах.

Освоение именно кочевниками огромных территорий стало возможным благодаря тому, что они выработали оригинальные хозяйственно-культурные типы производительной деятельности, приспособленные к специфическим природным условиям и базировавшиеся на определенных видах скота. „Скот принадлежит бурану и сильному врагу“, — гласит старая казахская пословица. Вот почему кочевник был не только пастухом, но и воином. Благодаря несомненному военному превосходству кочевые народы смогли захватить регионы, занятые оседлым земледельческим населением.

Весомая в мировой истории роль тюркских кочевников. Империи, созданные тюрками в

разные столетия, хотя и возникли в результате завоеваний, в дальнейшем играли и определенную цивилизующую роль. Поэтому взгляд на кочевников, как на „дикие орды“, исторически несправедлив. Тем более, что именно кочевники-тюрки внесли значительный вклад в развитие многих государств мира — Китая, Индии, Египта и других.

Драматически изменило карту Евразии нашествие Чингис-хана. Монгольская экспансия резко затормозила процесс формирования народности на территории Казахстана. Произошло перемещение крупных племенных групп. Часть кипчаков откочевала в пределы Северного Казахстана и Западной Сибири, туда же с востока и северо-востока передвинулись преследуемые завоевателями найманы и керейты. Многие кипчаки оказались в других странах — от Средиземного моря до Индийского и Тихого океанов. Вынужденные миграции имели место и после установления монгольского владычества. Захват монгольской знатью лучших пастбищ, особенно в Восточном Казахстане и Семиречье, неизбежно вел к вытеснению с них коренного населения, а раздел монголами захваченной ими территории на улусы нередко разобщал этнически родственные группы. Несомненно то, что за-

воевание шло жестоким образом, как и было принято в том жестоком веке. Но нельзя забывать и другое. Именно тогда были заложены основы централизованного управления. Именно на территориях улусов возникли западные, южные, северные ханства. Поэтому Чингисхан силой оружия объединил кочевников с целью управления и налогообложения из единого центра. Это, в свою очередь, способствовало объединению казахских земель.

На обломках Монгольской империи возникло множество государств. В Казахстане же возобладал прерванный нашествием процесс формирования народности и формирования государства.

Возникновение Казахского ханства явилось закономерным итогом социально-экономических и этнополитических процессов, ранее протекавших на всей территории Казахстана. Становление Казахского государства связывается с именами ханов Жанибека и Керейя, а затем, с 1480 года, Бурундук-хана. В последней трети XV века продолжался процесс постепенного включения племен и родов Семиречья в Казахское ханство. Государство Могулистан под натиском казахских правителей и в силу внутренних причин распалось, и к 1514 году могульские правители были вытес-

нены в Восточный Туркестан. В это время казахские ханы начинают успешную борьбу со среднеазиатскими владельцами за сырдарьинские города. В XVI—XVII веках Казахское ханство укрепилось, расширились его границы, охватившие основную часть этнической территории казахов, поддерживались связи со Средней Азией, Астраханским, Сибирским ханствами, Русским государством. Одним из видных казахских ханов, при котором быстро шел процесс „собрания земель“, был Касым.

Создание Казахского государства ознаменовалось формированием его правовой базы, нашедшей отражение в двух законодательных памятниках: „Қасымханның қасқа жолы“ („Чистая дорога хана Касыма“), который народное предание связывает с именем хана Касыма, но до нас не дошедший, и „Жеті жарғы“ („Семь установлений“) Тауке-хана.

Казахская Степь постоянно была объектом внешнего вторжения. С начала XVIII века внешнеполитическое положение Казахстана резко обострилось. С запада совершали нападения волжские калмыки, поддерживаемые уральским казачеством. На кочевья за Уралом претендовали башкиры. К тому же все они были российскими подданными, что вело к обострению русско-казахских отношений.

Но главная опасность была на Востоке в лице могущественного централизованного кочевого государства ойратов — Джунгарского ханства.

В этот драматический период истории Центральной Азии казахский народ взял на себя основную тяжесть двухсотлетней борьбы с агрессором, выдвинув из своей среды выдающихся организаторов и полководцев. Ими стали батыры Богенбай, Кабанбай, Наурызбай, Тайлак, Санырак, Малайсары, Есет, Джанибек и многие другие. Герои тех лихолетий — батыры — воспеты народом, сказ о них передавался из поколения в поколение. И сейчас не забыты они в памяти народа. И совершенно справедливо то, что, получив свободу, потомки отдадут должное своим великим предкам.

В 1726 году в местности Ордабасы к юго-востоку от Туркестана состоялось собрание представителей всех казахских племен и родов, на котором было принято историческое решение о создании всеказахского ополчения. Три великих сына народа — Толе би, сын Алибека, Казыбек би, сын Келдибека и Айтеке би, сын Байбека — своими действиями воплотили мечту о единстве. Военачальником

был избран хан Абулхаир, проявивший себя умелым полководцем.

Первое крупное сражение между джунгарскими войсками и казахским ополчением состоялось в 1727 году на берегу реки Буланты. Эта жесточайшая битва, к сожалению, недооцененная советской наукой, не имела себе равных в новой истории Евразии как по масштабам, так и по своим последствиям. Ойратам было нанесено поражение, а поле битвы народ назвал „Қалмаққырылған" — "Место гибели калмыков".

Казахский народ принял на себя основную тяжесть борьбы с Джунгарским ханством, пытавшимся повторить великие завоевания Чингис-хана. Эта победа стала мощным мобилизующим фактором и положила начало коренному перелому в ходе отечественной войны казахского народа против джунгарских завоевателей. Отныне стратегическая инициатива перешла в руки казахов. Ярким примером тому — Аныракайское сражение в 1730 году.

Последствия джунгарского нашествия 20-х годов XVIII века для народов Казахстана и Центральной Азии были поистине трагическими. Разрушение городов привело к упадку торговли и ремесел, вынужденное бегство ог-

ромных масс населения нарушило традиционные циклы и маршруты перекочевков. Были прерваны экономические связи кочевого и оседлого мира, подорваны производительные силы региона. Эти годы вошли в историю казахов как „годы великого бедствия“ („Ақтабан шұбырынды“), оставив глубокий след в экономической, политической жизни казахского общества на долгое время.

Добиться мира на западных границах Казахстана стало одной из главных внешнеполитических задач казахских ханов. Это было крайне необходимо, чтобы развязать руки в борьбе с главным противником — Джунгарским ханством.

Нельзя забывать и тот факт, что царское самодержавие в России вело политику натравливания одних народов на другие. В частности, эти методы были использованы для развязывания войны между казахами и ойратами с целью истребления обоих народов. Таковы были предпосылки последующих событий XVIII века, в итоге приведших к потере независимости сначала западными, а затем и другими регионами и превращению Казахстана в колонию Российской империи.

На этом фоне происходила и экспансия в Центральную Азию Китая. Магжан Жумабаев

так охарактеризовал время, когда Казахстан оказался между двумя империями:

Алыстан орыс, қытай ауыр салмақ,
Жақыннан тыншытпайды қалың қалмақ,
Арты — ор, алдында — көр, жан-жағы жау,
Дағдарған Алаш енді қайда бармақ?!

В трудный для народа период в середине XVIII века, великий хан Абылай показал образцы не только военного искусства, но и огромные дипломатические способности. Поддерживая с Пекином активные посольские и торговые связи, Абылай в то же время уклонялся от каких-либо обязательств в отношении совместных или параллельных акций как против России, так и с нею — против Китая. Но ход истории был неумолим, а время кочевых государств постепенно уходило в прошлое. Многие обстоятельства привели к утрате Казахстаном независимости.

В течение почти полутора веков шло присоединение Казахстана к России. Это был процесс колониального захвата мирными и военными средствами. Независимо от методов присоединения Казахстана к России суть его оставалась одной — колонизация.

И это встречало упорное сопротивление казахского народа, который одновременно

вел борьбу и против вторжений Коканда и Хивы.

Именно в эти десятилетия в нашей истории навечно остались имена борцов за независимость — Сырыма Датова, Жоламана Тленшиулы, Исатая Тайманова, Махамбета Утемисова и многих других степных вождей и батыров.

В казахской Степи возникло общенациональное движение за независимость. Его возглавил Кенесары Касымов, внук знаменитого Абылай-хана. Именно он сумел осознать, что разрозненные казахские племена становятся легкой добычей агрессивных соседей и поэтому жизненно необходимы консолидация общества, воссоздание казахской государственности. Действия Кенесары-хана по объединению казахских земель были подготовлены всем ходом событий.

Опираясь на степные традиции и право, он сумел добиться своего избрания ханом и встал на пути захватнических устремлений царизма и среднеазиатских ханств.

Десятилетняя война под руководством Кенесары Касымова, в которой на борьбу против колонизации казахской земли поднялось большинство населения Казахстана, вошла в историю как период возрождения и оконча-

тельной гибели последнего кочевого казахского государства. После смерти хана Кенесары каждый казахский род сопротивлялся колонизаторской экспансии фактически в одиночку.

Во второй половине XIX века активное сопротивление Кенесары Касымова и других казахских султанов, батыров преградило продвижение Российской империи в Центральную Азию и сохранило еще на целое столетие свободу государствам, расположенным на ее территории.

В конце XIX века начинается активный приток на территорию Казахстана переселенцев из европейской части Российской империи. В середине 60-х годов XIX века царское правительство перешло от жестокой военно-казахской колонизации Казахстана к крестьянской. Колонизация сопровождалась массовыми изъятиями земли у коренного населения.

Переселенческая политика царской России нанесла тяжелый удар по хозяйственной жизни казахского общества. Ее основными чертами стали изъятие лучших, наиболее ценных угодий вместе с водными источниками, полное игнорирование нужд казахского населения, порождавшее земельную путаницу и нарушавшее естественный цикл кочевков, по-

стоянное смещение казахских аулов с обжитой территории со сносом строений, с занятием готовых ирригационных сооружений, допущение массового самовольного переселения с последующим юридическим оформлением вновь прибывших.

В создавшейся ситуации руководство освободительным движением взяла на себя духовно-интеллектуальная элита, выдвинувшая идею национальной консолидации.

Руководителями национально-освободительного движения стали Алихан Букейханов, Ахмет Байтурсынов, Миржакып Дулатов, Мустафа Чокай, Мухамеджан Тынышпаев, Бахытжан Каратаев, Халел и Джанша Досмухамедовы и другие — в большинстве своем образованнейшие люди, выпускники высших учебных заведений и училищ Петербурга, Москвы, Варшавы, Казани, Омска и Оренбурга.

В декабре 1905 года в Уральске состоялся первый общеказахский съезд, поставивший задачу создания национальной политической партии. Резкой критике была подвергнута на нем политика царских властей, особенно в аграрном вопросе.

В феврале 1906 года, несмотря на арест А. Букейханова, состоялся второй общеказах-

ский съезд, на котором присутствовали 150 делегатов. Съезд выдвинул требование вернуть казахам все утраченные земли, прекратить переселение крестьянства, принять закон об открытии школ, медресе и университета.

Первая мировая война, в которой участвовала Россия, тяжело отразилась на положении казахов. Объявив в 1916 году мобилизацию „инородцев“ на тыловые работы, правительство решило воспользоваться дешевой рабочей силой, освободив от этого одновременно русских рабочих и крестьян, могущих пополнить действующую армию.

В конце июля — начале августа 1916 года Казахстан становится ареной ожесточенных столкновений стихийно возникающих повстанческих отрядов с регулярными частями.

Наиболее организованным и длительным было движение в Торгае, где его возглавил внук батыра Имана, сподвижника Кенесары, Амангельды Удербайулы Иманов.

Временное правительство, пришедшее к власти после Февральской революции 1917 года, предприняло попытку ликвидации последствий имперской национальной политики и осуществления политики национального примирения. 20 марта 1917 года оно отмени-

ло всякие ограничения в правах российских граждан, обусловленные принадлежностью к тому или иному вероисповеданию, вероучению или национальности. 7 апреля 1917 года было опубликовано постановление правительства об образовании Туркестанского комитета.

Впервые в состав органов управления Казахстана вошли представители казахской интеллектуальной элиты. Тем самым признавались ведущие позиции деятелей алашского движения в политической жизни края.

Свержение царского режима и демократизация общественно-политической жизни в стране позволили организационно оформить движение и создать на его основе в июле 1917 года на всеказахском съезде в Оренбурге партию „Алаш“. Вскоре был разработан проект ее программы, состоящий из 10 разделов. Основной целью партии было создание казахской государственности — сначала автономии в составе Российской Федеративной Демократической Республики.

Казахский народ получил возможность достижения своей главной цели — воссоздания национальной государственности. Однако мирное развитие событий было прервано новым кризисом в российском обществе, который привел к установлению диктатуры партии

большевиков и развязыванию гражданской войны.

Большевики, отрицавшие идеи национальной государственности для укрепления своего режима были вынуждены учесть национальные запросы народов пробудившейся России и перейти к созданию национально-государственных образований. Таким образом, в 1920 году была создана Казахская АССР.

Со второй половины 20-х годов большевистское государство начинает постепенно отходить от идеологии нэпа, вновь переводя свою политику в вектор заданной Октябрем репрессивной логики развития.

Насильственная коллективизация и оседание казахов, искусственное обострение противоречий в ауле, сталкивание одной части общества с другой привели к национальной катастрофе.

Попытки реализации идеи социалистической утопии в казахском ауле уже на рубеже 20—30-х годов обернулись беспрецедентными по своему трагизму последствиями. Так, полностью была разрушена животноводческая отрасль, являвшая собой основу традиционного хозяйства.

Однако самым страшным итогом стала демографическая катастрофа. Вопрос о числен-

ности казахов — жертв голода 1929—1933 годов, связанных с ним эпидемий и миграций остается пока еще открытым. Амплитуда мнений по поводу количества погибших в эти годы колеблется в пределах от 1 миллиона 750 тысяч до 2 миллионов 200 тысяч. Это означает, что в ходе коллективизации погибло от 54 до 49 процентов коренного этноса.

1 миллион 30 тысяч человек откочевали в годы голода за пределы республики, из них 616 тысяч — безвозвратно.

Силовая политика государства натолкнулась на отчаянное сопротивление народа. На борьбу с режимом поднимались все более широкие слои населения. Движение сопротивления охватило весь Казахстан. В 1929—1931 годах имели место более 380 крестьянских бунтов и восстаний, охвативших почти 80 тысяч человек. Крупными из них являлись сузакское, иргизское, аксуйское, абралинское, адаевское, каракумское и другие восстания. Все они подавлялись самым жестоким образом регулярными войсками Красной Армии.

К этому необходимо добавить и массовые сталинские репрессии, которые развернулись в республике, когда были расстреляны и уничтожены в лагерях выдающиеся представители казахской культуры, науки, просвещения.

Сегодня нельзя не вспомнить имена Шакарима Кудайбердыева, Ахмета Байтурсынова, Миржакыпа Дулатова, Мухамеджана Тынышпаева, Магжана Жумабаева, Санжара Асфендиярова, Ураза Джандосова, Турара Рыскулова, Сакена Сейфуллина, Ильяса Джансугурова, Беимбета Майлина, Султанбека Ходжанова и тысяч других погибших от репрессий 1937—1939 годов.

Такова цена, которую заплатил казахский народ за большевистские эксперименты в рамках реализации социалистической утопии. Но о тех трагических и кровавых днях в истории народов молчали как в дни сталинского режима, так и в годы разоблачения культа личности.

Молчали в годы стагнации. Пытаются забыть об этом и сегодня любители приукрасить недавнее прошлое, но забывать — значит предать память миллионов жертв кровавого режима.

Последующие „великие“ стройки социализма привели к экологической катастрофе глобального масштаба — трагедии Арала. Деятельность военных обернулась трагедией Семипалатинска и многих других регионов Казахстана.

Казахский народ и казахская земля со вто-

рой половины XIX века и до 90-х годов XX века были колониальным придатком российской, а затем и советской империи.

Такова вкратце историческая правда, которая замалчивалась десятилетиями.

Вторая мировая война, когда были захвачены западные территории СССР, противостояние в „холодной войне“ с Западом вынудили советское правительство рассредоточить и развивать экономический потенциал страны на востоке. Одним из плацдармов для развития промышленности стал Казахстан, обладавший огромными природными ресурсами. Строились преимущественно предприятия по добыче и переработке сырья.

Казахстан стал поставщиком минерального сырья для других регионов и превратился в республику массового экологически вредного производства.

Именно осуществлению этой политики руководства Компартии мы обязаны возникновением ударных строек пятилеток послевоенного периода.

Мы подошли к государственной независимости с народом, имеющим многонациональный и многоконфессиональный состав. Именно поэтому с первых дней независимости основной своей политики мы объявили равенст-

во, братство, дружбу и единство людей всех национальностей. Эти положения зафиксированы в нашей Конституции, которая начинается словами: „Мы, народ Казахстана...“, и являются основой развития Казахстана в будущем.

Ради правды мы говорим об истории нашего народа. Но никаких параллелей при этом не должно быть. Сегодняшнее поколение казахстанцев — граждане нашей страны. Этим сказано все.

Современная Россия, царское самодержавие и режим Советов — принципиально разные государства. Со всеми соседями, в том числе и с Россией, Казахстан подписал договоры о дружбе и сотрудничестве, которым будет неуклонно следовать.

Новый Казахстан, строя свою государственность, желает жить в мире и дружбе со всем мировым сообществом и укреплять межнациональное согласие внутри страны.

Но мы говорим об этом не только в целях восстановления исторической справедливости, а и потому, что в этом нет никакой вины простых людей, которые являлись исполнителями воли апологетов той или иной системы власти. Мы не должны бездумно переносить отношения тех лет на сегодняшнюю, идущую к демократии Россию, с которой Казахстан

строит отношения дружбы и сотрудничества.

Тем более не должны строить на стереотипах колониального периода отношения с русским народом, с которым у казахов, несмотря на все перипетии истории, сложились искренние отношения братства и доверия. Беречь эти отношения и укреплять их с учетом современных реалий отвечает коренным интересам обоих народов.

Сегодня мы отмечаем и другую дату — 10-ю годовщину декабрьских событий 1986 года. Неслучайность того, что произошло в те драматические дни и ночи, была ясна изначально. Однако осознание масштабов событий и их исторического значения пришло позднее.

Алматы в декабре 1986 года продемонстрировал крах социалистической доктрины решения национального вопроса. Мы должны сегодня отдавать себе отчет в том, что любая доктрина, основанная на приоритете классового над национальным, обречена на провал. Целая группа мифов — от пресловутого советского народа до особой роли „старшего брата“ — на деле скрывала многолетнюю политику подавления национального чувства и национального сознания.

В Казахстане тоталитарные методы реше-

ния национального вопроса впервые дали сбой. Даже национальные выступления в самостоятельных государствах Восточной Европы: в Венгрии — в 1956 году и в Чехословакии — в 1968-м — были раздавлены грубой силой. После событий 1986 года режим вынужден был сам снять скороспелые обвинения в национализме в адрес казахского народа.

Национальное сознание под шелухой мифов и навязываемых стереотипов впервые в послевоенной истории артикулировалось в политическое действие. Эта новая модель открытого политического выступления сыграла колоссальную роль в развитии национально-демократического движения по всему Советскому Союзу. Именно после Алматы произошли события в Тбилиси, Баку, Киеве, Вильнюсе, Москве и других городах страны.

Либерализация в рамках старой политической системы стала невозможной.

Конечно, стремительное развитие демократических процессов в союзном государстве имело много причин, но один из ключевых пусковых механизмов был запущен казахской молодежью, осознавшей себя не безропотным исполнителем чужой воли, а наследником свободолобивых предков.

Поэтому сегодня, когда кое-кто из любителей покритиковать свое собственное государство утверждает, что независимость сама упала нам в руки, я хочу напомнить этим отечественным манкуртам о многовековой истории борьбы народа за свою независимость и о тех юных соотечественниках, которые десять лет назад пролили свою кровь за независимый Казахстан.

Отдавая дань памяти тем, кто поднял национальное достоинство всего казахского народа, и прежде всего смелым и беззаветным действиям нашей молодежи, я подписал указ о присуждении посмертно высшей награды нашего государства — "Халық қаһарманы" Кайрату Рыскулбекову.

Пятилетие нашей независимости, которое мы отмечаем, есть результат борьбы и гибели в борьбе за свободу миллионов наших предков в многовековой истории казахского народа. Мы не можем забыть и те сотни тысяч соотечественников, которые погибли в годы второй мировой войны, отдав свои жизни во имя Отчизны! Предлагаю почтить память о них минутой молчания.

В 1997 году исполняется 60 лет со времени самого сильного разгула сталинских ре-

прессий. Думаю, было бы справедливым отметить эту печальную дату, с тем чтобы еще раз вспомнить о безвинных жертвах тоталитарного режима и еще теснее сплотить наш народ.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Один из самых блестящих историков XX века писал: „Легко понять, чем соблазняло деление по империям, королям или политическим режимам. За ним стоял не только престиж, придаваемый давней традицией проявлениям власти. У какого-то события есть на шкале времени место, установленное с точностью до одного года, даже до одного дня...

Но не будем поклоняться идолу мнимой точности. Преобразование социальной структуры, экономики, верований, образа мышления нельзя без искажений втиснуть в слишком узкие хронологические рамки”.

Развал СССР — событие из разряда тех, что трудно датировать одним днем или даже месяцем. Мне уже приходилось давать оценки тому периоду.

Время — лучший судья, и сегодня очевидна простая истина: это был стратегический проигрыш — экономический, геополитический, идеологический — одной из сверхдержав. Разумеется, нужно быть круглым идеалистом, чтобы не видеть среди причин развала СССР и жестокого давления геополитического конкурента, но этого никто и не скрывал. Главное же состояло во внутреннем кризисе системы.

Это прежде всего неадекватность экономики современным требованиям. Красноречивой иллюстрацией экономического состояния перед окончательным крахом советской системы стали огромные очереди, господство талонно-карточной системы, обесцененные и неработающие деньги.

Катастрофическая деградация экономики вела к тотальному бартеру. Казахстан стоял на пороге экономического коллапса с непредсказуемыми последствиями, особенно если вспомнить тяжелейший политический фон, когда во многих регионах бывшего Союза шли кровавые гражданские и национальные конфликты.

Вплоть до конца 1993 года мы не имели самостоятельной экономической политики.

Планируя бюджет, антиинфляционные меры, программы социальной поддержки, мы вынуждены были плясать все от того же рубля, который „худел на глазах“. К тому же мы были втянуты извне в программу не просчитанной серьезно либерализации, поскольку сидели в одной „финансовой лодке“. Сегодня можно открыто сказать, что молодое государство стояло перед реальной угрозой катастрофы. Хочу подчеркнуть: от краха нас спасло то обстоятельство, что еще до распада СССР мы сумели подготовиться к самостоятельному функционированию ряда ключевых производств. Не менее важным шагом было решение о введении института президентства. Мы смогли добиться устойчивости власти и управляемости государством в сложнейших условиях.

Степень свободы в историческом выборе всегда уже, чем в гипотетических пространствах формальных теорий. Во второй половине десятилетия появилось немало любителей таких упражнений постфактум: была ли в действительности альтернатива стратегии рыночных реформ?

Конечно была. Это прежде всего ведение хозяйства по накатанной „директивной колее“, что означало окончательный переход на

талонно-карточную систему и окончательную потерю экономических мотивов у населения и хозяйствующих субъектов. Это альтернатива хаоса и развала государства.

Но была и другая, не менее хаотическая перспектива — сверхреволюционная либерализация экономики за сто, двести или пятьсот дней. Для Казахстана это было чревато полной утратой управляемости производством. Молодая государственность просто не выдержала бы такой встряски.

Революцию совершают активно чувствующие, а реформу — активно думающие. Нам удалось вернуть страну в русло эволюционного развития и последовательно провести фундаментальные институциональные реформы.

В современном мире нет необходимости изобретать „рыночный велосипед“ — наша стратегия опирается на классический опыт стран, успешно осуществивших экономическую трансформацию. Но и механически калькировать чужой опыт нельзя.

Великое множество моделей модернизации — от Турции и Южной Кореи до Китая и Мексики — лишь подтверждает необходимость именно адаптированной, а не схематической модернизации.

Чтобы понять происходящее в Казахстане в настоящее время, нужно отказаться от психологии Робинзона Крузо. Мы живем не на необитаемом острове, но в динамичном и открытом мире. Молодое государство должно определять себя в современной системе координат. Ведь тот процесс, который мы сегодня называем глобализацией; неизбежно влияет на внутренние экономические и политические процессы в Казахстане, и влияет вполне реально.

Мы входим в этот мир после десятилетий изоляции и замкнутости, входим самостоятельно, делая нередко ошибки. Но вне этого движения мы обречены на отсталость. Мы уже запоздали с таким вхождением. Поэтому дальнейшее промедление означает отставание навсегда.

Наши оценки сегодняшней ситуации должны отвечать этим общепринятым стандартам, а не базироваться на архаических стереотипах полувековой давности.

Однако выбор экономической модели развития не должен заслонять собой другое, не менее важное явление предшествующего пятилетия — создание собственной государственности в терминах конца XX века.

То, о чем мечтал Абылай в грозовой степи восемнадцатого столетия, за что погиб Кенесары в драматическом девятнадцатом веке, что проектировал Букейханов накануне тоталитарного геноцида, — все это не перечеркнуто и не кануло в Лету.

Все эти поиски и мечты воплотились в тот исторический день — 16 декабря 1991 года, когда был принят конституционный Закон „О государственной независимости Республики Казахстан“.

За пять лет мы обрели все атрибуты полноценной независимой государственности. Понимая значимость института гражданства, уже через четыре дня после провозглашения независимости мы приняли Закон „О гражданстве Республики Казахстан“.

Практически за 1992 год созданы собственные силовые структуры — Вооруженные Силы, Республиканская гвардия, внутренние и пограничные войска.

Впервые в своей национальной истории мы приступили к созданию собственных Военно-Морских Сил — с апреля 1993 года. Тем самым было закончено формирование системы обороны и безопасности молодого государства. Приняты новые государственные символы страны, и учреждены собственные награды.

Точка поставлена 11 ноября 1993 года, когда в Казахстане была введена собственная национальная валюта — тенге.

Политико-правовая ситуация за эти пять лет изменилась радикально. Пройден колоссальный по значению этап становления государственности.

Казахстан стал общепризнанным мировым сообществом государством. Окончательно сформирована президентская форма правления. Принята новая Конституция страны, закрепившая демократические институты и принципы. В основном сформирована новая правовая система страны. В жизни государства реальностью стал принцип разделения властей, благодаря чему цивилизованно решены вопросы взаимодействия властных структур.

Обеспечена унитарность государства и необходимая степень его управляемости. Как показала практика государственного строительства, именно унитаризм является фундаментом, обеспечивающим жизнеспособность государственных институтов, динамичность реформ в Казахстане. С другой стороны — удалось найти вариант корректного решения проблем местного самоуправления, не затрагивающего целостности государства.

На протяжении пяти лет по многим вопросам мы шли путем компромисса. Был он и в вопросах конституционного строительства. И это понятно: ведь большая политика есть причудливый, порой внешне нелогичный сплав „его величества компромисса“ и смелых политических решений.

Однако компромисс компромиссу — рознь. Если неоправданная уступчивость и мягкотелость в вопросах государственного устройства приводили к сбоям в механизме государственной власти, то общественный компромисс в вопросах статуса языков, природы казахстанской государственности и возможности частной собственности на землю в Казахстане был необходим как воздух. Эти фундаментальные вопросы спустя пять лет со дня провозглашения нашей независимости нашли свое достойное конституционное решение.

Хотя за последние пять лет в основном и сформирована правовая база проводимых реформ, тем не менее это никоим образом не снимает с повестки дня необходимость принятия ясных и справедливых законов, направленных на защиту прав и свобод граждан, поддержку отечественного товаропроизводи-

теля, создание более благоприятных условий для привлечения иностранных инвестиций, обуздание преступности, укрепление законности и правопорядка. Такое видение перспектив развития правовой и экономической системы страны изложено в моем послании народу Казахстана.

О немецком философе Лейбнице говорили, что „он дает точные определения, которые лишают его приятной свободы при случае играть словами“. Внешняя политика — это сфера, где необходима точность определений в высшей степени.

Пять лет назад Казахстан начал выстраивать самостоятельную внешнюю политику практически с нуля. Да, еще при СССР у нас было Министерство иностранных дел, но назвать МИД республики тех времен настоящим внешнеполитическим ведомством было бы большой ошибкой. За эти годы создана полная договорно-правовая база международного сотрудничества, всего подписано более 800 документов с зарубежными странами и международными организациями. В нашей новейшей внешнеполитической истории был свой „момент истины“, связанный с решением судьбы ядерного оружия на территории Казахстана.

Решение давалось непросто, и драматическое напряжение тех дней — богатая пища для историков.

Однако, несмотря на фантастические проекты, в том числе и отечественных „геополитиков“, мы приняли единственно верное решение, что, безусловно, способствовало росту международного авторитета страны.

Мы имеем сегодня гарантии безопасности и территориальной целостности Казахстана со стороны крупнейших мировых держав, хартию о демократическом партнерстве с США, полномасштабный пакет договоренностей с Российской Федерацией. Мы добились за эти годы решения проблемы определения границ с Китаем, того, чего советская дипломатия не могла решить десятилетиями.

Особые отношения сложились с Центральноазиатским союзом, связавшим три братских народа. За последние годы восстановлен прерванный тоталитарной изоляцией активный экономический, политический диалог тюркских государств, в чем большая заслуга принадлежит нашему почетному гостю — президенту Турции Сулейману Демирелю. Это — растущий фактор в мировой политике, и Казахстан активно выступает за усиление

интеграционных связей в данном направлении — так же как и за расширение культурного и делового сотрудничества с арабским миром.

В республику пошел крупный иностранный капитал. Однако есть у нас пессимисты, утверждающие, что мы якобы распродаем свой суверенитет за иностранные инвестиции. Но ведь это делается в целях активизации приватизационных процессов и подъема экономики.

Разве трудно понять простую истину: размещая свой капитал в Казахстане, инвестор рассчитывает на долгосрочный интерес, и это обстоятельство, помимо прочего, есть дополнительная гарантия нашей независимости и территориальной целостности. За последние годы создано благоприятное внешнеполитическое окружение, что является одним из важнейших факторов внутренних реформ.

Мы изначально задали многовекторный характер внешней политике Казахстана. Как показал опыт пяти лет, это полностью соответствует геополитическому положению Казахстана.

Первая половина 1990-х вполне соответствует старому изречению, что бывают годы, вмещающие десятилетия обычной истории.

Динамичность времени меняет и содержание термина „интеграция“. На первом этапе Казахстан исходил из необходимости сохранения сложившихся экономических, политических, да и просто человеческих связей в постсоветском пространстве.

У многих деятелей память, к сожалению, то укорачивается, то растягивается в зависимости от политической конъюнктуры, но напомним, что сама идея СНГ, во многом благодаря конструктивной позиции Казахстана, что называется, была спасена.

Однако уже на первом этапе мы участвовали в создании новых интеграционных структур, каковыми являются Организация экономического сотрудничества и Центральноазиатский союз.

Казахстан стал членом Европейского банка реконструкции и развития и одновременно — Азиатского банка развития, наладил отношения с НАТО и Европейским союзом, равно как и с организацией Исламская конференция.

После трех лет существования СНГ возникла необходимость придания нового импульса этому все более увязающему в декларациях образованию. Казахстан выдвигает

нул модельную идею Евразийского союза. Именно это отчасти разбудило „засыпающее“ Содружество. Подавляющее большинство идей, заложенных в нашем модельном проекте, реализовано в форме двусторонних и многосторонних договоров, это позволило добиться практических результатов в экономической сфере, формировании Таможенного союза, в решении вопросов гражданства.

Реальность конца столетия такова, что мы должны серьезно переосмыслить смысл понятия „интеграция“.

Во-первых, никакого приоритета идеологических, религиозных или цивилизационных мифов и критериев мы не приемлем. Главный критерий — это национально-государственный интерес независимого государства Республики Казахстан.

Во-вторых, мы будем исходить из прагматизма. Да, история — великий учитель, но нельзя вечно находиться на ее задворках. Наши исторические связи на евразийском пространстве необходимо рационализировать, а не предаваться ностальгии.

В-третьих, наш опыт пребывания в различных интеграционных структурах дает дополнительные аргументы в пользу универсальных

принципов современной интеграции. Это принципы равенства и добровольности. Век силовой интеграции остался только в воспаленном воображении „собирателей империй“.

В-четвертых, эволюционность интеграционного процесса есть залог его надежности. Революционные скачки и объединения, малоосмысленные конфедерации могут лишь сломать нормальный и естественный процесс.

Наконец, интеграционные усилия в одном направлении не должны означать отказа от интеграции по другим векторам.

Мир сегодня демонстрирует институциональное многообразие региональных союзов. Это объективно совпадает с национально-государственным интересом Казахстана.

Да, реформа еще не доказала свои преимущества всем казахстанцам, нам требуются колоссальные средства для финансирования бюджетных отраслей, поддержки малоимущих, инвалидов, пенсионеров, для реконструкции устаревшей производственной и социальной инфраструктуры, поддержания разумного уровня обороноспособности. Нам нужны колоссальные ресурсы, чтобы достать наше богатство из земли и заставить его ра-

ботать на государство, чтобы создать новые, экологически чистые и наукоемкие производства.

Но есть общие правила, исходя из которых определялся и будет определяться стратегический курс наших преобразований. И следование этим правилам является гарантией того, что мы заставим реформу работать на все население.

Прежде всего реформы нуждаются в политической поддержке. Иначе говоря, реформы должны быть не только экономически оправданны, но и политически защищены.

Кроме того, реформы надо проводить быстро. Они неизбежно означают непопулярные меры, но замедленное проведение реформ — это медленное улучшение жизни людей, то есть рост социальной цены за такую неторопливость.

Люди на себе должны ощущать позитивные результаты реформ. Общественные ожидания не должны быть подорваны. Да, сегодня многие казахстанцы успешно прошли так называемую социальную адаптацию к новым политическим и экономическим условиям. Многие ведут собственное дело, целый ряд промышленных предприятий нашел новые эф-

фективные формы ведения хозяйства, и люди, работающие на таких предприятиях, уже ни при каких условиях не захотят свертывания реформ и возврата к старому. Однако, вступая во второе пятилетие нашей независимости и в четвертый год существования собственной финансово-денежной системы, мы должны обеспечить социальный эффект от рыночных трансформаций для большинства населения.

Наконец, осуществление реформ не терпит соглашательства по принципиальным вопросам. Политика соглашательства не гарантирует ни поддержки, ни даже нейтральности тех политических сил, с которыми реформаторы идут на соглашения. Одним из главных критериев преобразований мы должны считать критерий политический. В настоящий момент им должна стать необратимость преобразований. Настоящую оппозицию иметь надо, ее даже полезно иметь. Это — атрибут демократии.

Поэтому мы призываем к конструктивному диалогу все политические силы, но одновременно условием такого диалога являются политические действия в рамках закона. В то же время по отношению к элементам, допускающим антиконституционные призывы, наша позиция останется неизменной —

государство не собирается терпеть провокаторов, стремящихся нажить политический и материальный капитал на сознательном нарушении закона и расшатывании устоев общества.

Вообще пора задуматься о смысле непростого изречения: „Современность — это то, что понимается только со временем“. Для того, чтобы осмыслить масштаб происходящих перемен и стоящих перед нами проблем, необходимо мысленно представить себе взгляд из недалекого будущего. Все сегодняшние проблемы — задержки с выплатами зарплат и пенсий, трудности в коммунальной сфере, проблемы бюджетных социальных отраслей и т. д. — все это будет решено в ближайшие годы. А что станет выглядеть принципиально важным из того, что мы закладываем сегодня?

Говорят, что будущее — это тщательно обезвреженное настоящее. И в этом смысле то, что делается сегодня, — это создание возможностей для будущего развития. Мы должны четко представлять себе приоритеты, и именно через призму приоритетов, а не глазами неквалифицированного дилетанта, прорвавшегося к телеэкрану или газетной полосе, рассуждать о будущем.

Нет задачи важнее, чем сохранение территориальной целостности и независимости Казахстана. То, что государство в сложнейших условиях ведет собственное оборонное строительство и продолжает такую работу, несмотря на все трудности, — не чье-то субъективное желание, это необходимость, смысл которой оценят наши потомки.

Нужно ясно представлять, что и широчайший арсенал политических средств, которые использует Казахстан все последние годы, далек от идеалистических сантиментов. Весь этот арсенал есть средство укрепления независимости и территориальной целостности. Именно в таком контексте мы рассматриваем и интеграционные процессы.

Нашим приоритетом на данном этапе является и полномасштабная рыночная трансформация экономики. Рынок действительно не самоцель и не панацея от всех болезней и социальных проблем, но это единственное на сегодня средство для создания эффективной экономики. Без такой экономики никакой реальной независимости у Казахстана не будет, и достойной жизни у наших людей также не будет.

Вообще мне хотелось бы затронуть здесь

одну тему. Разговоры о том, что патриоты — это те, кто требует возврата к славному прошлому, кто видит в рынке угрозу национальному развитию, кто призывает к архаизации и консервации социально-экономических отношений, по-моему, надоели даже самим ведущим эти разговоры.

Тем, для кого национальный, государственный интерес представляет собой не предмет досужих размышлений, а предмет повседневной и напряженной черновой работы, давно ясно: если мы не сумеем адаптироваться к жестким реальностям мирового рынка — независимой экономики Казахстана не будет.

Хватит кормить себя и народ байками о том, что где-то там в благополучных странах с полуторавековой демократией и рыночными институтами народ живет свободнее, лучше, социальные программы щедрее. Добьемся и мы этого. Но не сейчас и не завтра. А чтобы добиться этого, нужно создать полноценную экономику, работающую на принципах, о которых пять лет назад никто не имел практического представления. Каждый должен работать, создавая благополучие себе, а значит — и государству. Каждый также дол-

жен стремиться помочь своей стране в этот сложный период. Иждивенчеству сегодня не может быть места нигде. Прежде чем говорить о получении благ, вначале надо что-то реальное создать.

В число наших стратегических приоритетов входит и межнациональное согласие. Мы — сторонники эволюционного подхода в решении национальных проблем. И такой подход приносит свои плоды. Это не субъективное мнение. Это подтверждается и социальной, в частности миграционной, статистикой и многочисленными исследованиями. То, что на фоне острого экономического кризиса, радикальных изменений в политико-правовой сфере мы сумели избежать межнациональных конфликтов — не только один из важнейших позитивных результатов этих лет, но и задел на будущее. Всякого рода силовые решения национального вопроса на постсоветском пространстве густо окрашены кровью сотен тысяч людей. К сожалению, это не случайность, а закономерность. Когда жесткая тоталитарная система, загонявшая в тень национальные проблемы угрозой применения силы, рухнула, возникла необходимость научиться новым методам регулирования

сложнейшего национального вопроса. И эта наука оказалась не по зубам многим площадным крикунам, прорвавшимся к власти. Возбудить ненависть одного народа к другому — дело нехитрое и подлое. Снимать же копившиеся десятилетиями, а порой и столетиями негативные национальные штампы и стереотипы — это задача ювелирная, хотя и не столь эффективная, как пальба в окно соседа.

Мы должны открыто и последовательно держаться одной позиции: Казахстан будет сильным и независимым, суверенным и территориально целостным государством только в том случае, если он будет придерживаться выбранной в первое пятилетие нашей новой истории стратегии эволюционного и несилового решения всех национальных проблем.

Ключевым фактором успешного перехода к новому обществу и созданию сильной государственности является политическая стабильность. Это не просто лозунг. Это, прежде всего, нормальное взаимодействие между новыми общественно-политическими институтами, появившимися за прошедшее пятилетие — новыми институтами власти, партиями, негосударственными средствами массовой информации, независимой судебной системой.

Трудно было бы ожидать, что такое взаимодействие будет изначально эффективным. Но за эти годы создан структурный потенциал новой политической системы. Она будет развиваться только в том случае, если стабильность выступит как цель и норма деятельности основных политических групп.

При этом необходимо ясно видеть две стратегии общественного развития. Первая стратегия — рыночная экономика, правовое государство. Развитое гражданское общество. Стабильность базируется в полиэтнических обществах и на межнациональном согласии.

Какова стратегическая альтернатива этому? Командная экономика, тоталитарное государство, межнациональный конфликт. Согласие и стабильность можно строить только на первой модели общественного развития.

Стабильность — это и преобладание несиловых методов решения политических проблем. Мы быстро подзабыли силовые политические кампании недавнего прошлого, да и силовые акции во многих постсоветских государствах.

Да, многим людям нелегко переживать крушение идеалов, в которые верили всю

жизнь, разрыв родственных и дружеских связей, утрату прежнего состояния жизни. Скажу больше — не просто доказывать преимущества нового строя людям, пострадавшим в огне жесточайших межнациональных конфликтов, вспыхнувших повсеместно, но миновавших Казахстан благодаря нестигаемой воле нашего народа и государства. Однако сегодня я обращаюсь к казахстанцам: прежде чем поверить недобросовестным политикам, ставящим под сомнение ваш исторический выбор, подумайте, от какого наследства мы отказались и что мы приобрели. Кому плохо от того, что осуществилась многовековая мечта народа о независимости? Кому плохо от того, что сегодня Казахстан известен в мире не как „часть СССР“, а суверенное государство, год за годом набирающее авторитет в мировом сообществе?

Кому плохо от того, что впервые в истории наши богатейшие ресурсы начали работать на народ Казахстана? Кому плохо от того, что на нашей земле уже не проводятся испытания смертоносного оружия, которые превращали ее в безжизненную зараженную пустыню? Кому плохо от того, что на нашей земле царят мир и спокойствие, а наши дети не погибают в

Афганистане, Нагорном Карабахе, Приднестровье или Чечне? Так давайте же ценить это.

Мы не идем на силовые решения возникающих проблем не по причине слабости, и потому пусть никто не обольщается. Нашей Конституцией предусмотрены все способы защиты государства и его демократических институтов.

Но мы предлагаем несиловое решение конфликтов по причине того, что нахождение консенсуса предпочтительнее именно в сложных условиях реформаций.

Рассматривать политическую стабильность как нечто дарованное небом, нельзя. Она прямо связана с такими явлениями, как устойчивость политических отношений и последовательность развития. Поэтому важно, чтобы и ветви власти, и политические движения помнили об этом. Все законы, решения и действия желательно подвергать экспертизе — отвечают ли они целям стабильного общества. И только потом принимать эти решения. Никто не имеет права действовать вопреки требованиям Конституции. Мы не допустим нарушения прав и свобод граждан, определенных Основным Законом.

Устойчивость политических отношений

обеспечивается целым набором факторов, среди которых ключевую роль играют экономическая стабильность, значительный слой мелких и средних собственников, жесткое соблюдение законов, социальная и международная, а также религиозная терпимость.

Мы отдаем себе отчет в том, что базовым условием политической стабильности является здоровая экономика. Именно здесь, а не в разнообразных политических спекуляциях, основное направление наших усилий. Формирование массового слоя сторонников реформы — это не только экономическая, но и идеологическая задача. Необходима идеология реформизма, а не аморфная смесь полусоциалистических лозунгов.

Однако рассматривать политическую стабильность как нечто раз и навсегда достигнутое нельзя. Возникают новые источники напряжения, прежде всего в социальной сфере. Если мы не реализуем механизмы решения новых проблем, если не сумеем синхронизировать темпы реформ в разных сферах, если не сможем ответить на массовые ожидания населения, то сохранение стабильности будет проблематичным.

Мы поддерживаем правительство, осуще-

ствляющее реформы в сложнейших условиях. Поддержка прямо зависит от того, как будут решаться насущные проблемы людей. Иначе в правительство должны придти другие люди.

Мы много говорим о переходном периоде. Но никто не говорит, когда он закончится. А закончится он тогда, когда возврат в прошлое состояние будет уже невозможен.

Сам же переходный период — это столкновение разных общественно-политических сил. Причем речь идет не просто о противоречиях в политической сфере, которые присущи любому государству. Речь идет о двух разных стратегиях развития — о возврате к прошлому, пусть приукрашенному и прихорошенному всякими красивыми лозунгами, и о радикальной смене прежних общественных институтов. Мы это столкновение интересов, стратегий, идеологий, подходов наблюдаем ежедневно, и говорить о необратимости изменений, о том, что все проблемы государства кардинально решены, пока рано.

Социальная структура в любом переходном обществе неустойчива и быстро изменяется. Вопрос не только в материальных переменах, но и в драматическом изменении

общественного статуса практически всех социальных групп.

Все это произошло буквально за пять лет, и нет ничего неожиданного в том, что массовое сознание просто не успевает адекватно отреагировать на такие изменения. В свою очередь это вызывает болезненную реакцию и ностальгические идеологические выбросы, иногда в форме тоталитарных утопий, иногда в форме доморощенного и провинциального социалреформизма.

Несмотря на внешнюю привлекательность этого левого или левоцентристского доктринерства, оно не представляет собой опоры для будущего Казахстана, и прежде всего по объективным причинам.

Структурно наше общество уже в недалеком времени будет представлено несколькими крупными группами. Это мелкий и средний собственник, это лица наемного труда, это крупный национальный капитал. Конечно, можно рассматривать общество и через призму других делений и классификаций, но важно понять одно — реальный и массовый социальный интерес станет выражаться через действие этих групп. Какие конкретные механизмы социального партнерства будут реализованы

— вопрос повседневной работы и реальных экономических возможностей. Именно социальное партнерство, а не революционные лозунги есть вариант адаптации казахстанского общества к новой реальности, к реальности и новой социальной структуры.

Какие институциональные изменения произошли за недолгие пять лет?

Это появление слоя частных собственников; это свободное ценообразование; это принципиально новая судебная система; это ориентация хозяйствующих субъектов на прибыль, а не на план; это жесткая конкуренция; это негосударственная финансовая инфраструктура; это открытая экономика; это фондовый рынок и т. д. Позитивные перемены произошли и в культурной жизни последних двух лет.

Достойно отметили мы полуторавековые юбилеи наших великих поэтов Абая и Жамбыла.

Да, не все элементы рыночной инфраструктуры достаточно развиты, но мы сделали решающий шаг в направлении того, чем живет весь мир. И когда критики говорят, что желательно вернуться к прежнему госрегулированию, они не понимают, что экономика просто

развалится: она построена на новых институтах. И задача состоит не в пустопорожном критиканстве, а в получении социального эффекта от уже проведенных реформ.

Именно незавершенность институциональных реформ, комбинированный характер остатков директивной экономики и рыночных институтов — одна из важнейших характеристик и проблем переходного общества. И одна из фундаментальных задач состоит в том, чтобы Казахстан вошел в XXI век с полноценно функционирующей рыночной системой.

Итак, чего мы добились за это пятилетие, сконцентрировавшее в себе события до той плотности, что именуется позже историей?

Во-первых. Мы создали основы новой государственности. Тот эволюционный процесс, что был прерван столетие назад, вернулся в нормальное русло. А то, что закладывается сегодня, по масштабу нельзя сравнить ни с одним периодом национального прошлого.

Во-вторых. Нам удалось сделать решающий рывок к созданию рыночной экономики. Давайте отрешимся от провинциальных оценок и посмотрим правде в глаза. В тех регионах мира, где рыночные реформации шли быстро и

последовательно, сегодня резко поднялся уровень жизни; где была проявлена нерешительность и половинчатость, там забрели в тупик. Мы за пять лет создали институты, необходимые для прорыва.

В-третьих. Произошел слабо понимаемый сегодня, но очень долговременный по последствиям поворот в правовой системе. Мы ушли далеко и, надеюсь, навсегда от репрессивного права позднего тоталитаризма, мы разрушили диктат одной партии, которая и не была партией, в нормальном смысле слова, а скорее, господствующим государственным аппаратом. Если говорить коротко, то создана правовая база свободного общества.

В-четвертых. Мы прошли этот наиболее сложный участок становления нашей молодой государственности без крови. Чего это стоило многонациональной и поликонфессиональной стране на фоне моментального распада прежнего государства и общественного строя, скажут только историки будущего столетия. Но это — наше бесспорное достижение, в котором отразились и мудрость народа, и политическая воля руководства.

В-пятых. Хотя казахстанские государственные объединения упоминаются уже в

древних китайских, арабских и европейских источниках, никогда Казахстан как государство не получал такого мирового признания. Это достижение последних пяти лет, и давайте помнить о колоссальном по своим масштабам пути, по которому Казахстан прошел дистанцию от провинциального уголка разваливающейся империи до независимого государства, уважаемого мировым сообществом и сыгравшего огромную роль в таком глобальном процессе, как ядерное разоружение. Важно понять, что мировое сообщество будет продолжать рассматривать Казахстан в таком качестве, если мир будет видеть нас сплоченным, демократическим, экономически сильным обществом единомышленников.

Десять лет независимости Казахстан будет отмечать в XXI веке. Есть парадоксальная истина в том, что на стыке веков перед нациями и государствами особенно остро встают проблемы исторического выбора. От правильного ответа на вызовы времени зависит жизнь не только нынешнего, но и завтрашнего поколения. Попытаюсь сформулировать наши приоритеты.

Первое. Государственность, независимость — это не подарок истории и не собственность

одного только нынешнего поколения. Это — долг перед прошлым и ответственность перед будущим. Роль нынешнего поколения в том, чтобы наполнить эту государственность и независимость не только и не столько символами, как бы приятны они ни были, сколько реальным содержанием. Между формальной политической независимостью и сильным государством лежит дистанция огромного размера.

Наша задача — сделать независимость Казахстана реальностью, реальностью в экономическом, правовом, военном, информационном измерениях. Таковы аксиомы современной государственности.

Второе. Сегодня мы лучше понимаем уроки истории. Вопрос не только в том, чтобы понимать, но и в том, чтобы делать выводы. В самые драматические часы национальной истории народ всегда находил силы для объединения, однако вечное проклятие состояло в том, что столь же быстро срабатывали механизмы национального разобщения. Мы должны отрешиться от архаических стереотипов, чтобы не попасть в старую ловушку, из которой не могли выбраться столетиями. Поэтому наша задача состоит в достижении подлинной

национальной консолидации, без которой у нашей государственности нет будущего.

Третье. Межнациональное согласие — это не вопрос первого и второго пятилетия независимости и не вопрос голого политического прагматизма. Мы должны усвоить и передать следующему поколению две простые истины: Казахстан всегда будет полиэтничным государством, и никаких национальных чисток никто и никогда проводить не будет; наша полиэтничность — огромный культурный, экономический и политический ресурс. Задача стоит простая — мы все должны почувствовать гражданскую общность. Но за этой простотой скрываются огромные сложности: и ностальгия о прошлом, и всевозможные комплексы старшего и младшего брата. Чем быстрее мы осознаем новую политическую реальность — независимый Казахстан — и чем быстрее каждый ощутит свою причастность к его судьбе, тем прочнее будет межнациональное согласие.

Четвертое. Свобода и независимость — это не только императивы государства. Без личностного отношения миллионов к судьбе государственности они не имеют перспективы. Вопрос о том, что должно дать тебе госу-

дарство, логичен и справедлив, но не менее справедлив и вопрос о том, что ты делаешь для своего государства в этот самый важный период его истории. Таким вопросом задавались наши предки, наш гордый и свободолюбивый народ даже в самые жестокие годы. Сегодня после столетий колониализма и тоталитаризма судьба государственности должна стать нравственным императивом каждого.

И, наконец, пятое. Нельзя не задаться сегодня вопросом о том, какое общество мы строим. Да, с формально-правовой точки зрения все точно сформулировано и определено законом: мы хотим построить справедливое общество.

Но справедливое общество декретами не создается, так же как рынок автоматически социальных проблем не решает. Чтобы не впасть в очередную утопию рыночного романтизма или правовых абстракций, мы должны трезво оценивать массовые ожидания народа. Конечно, справедливое общество — это не равенство в нищете, но и не кастовая иерархия. Справедливость в свободном независимом государстве с рыночной экономикой — это прежде всего равенство всех перед законом. Извечные болезни молодых государств —

коррупция, уголовный беспредел и бюрократический произвол — могут исказить смысл и содержание самых глубоких реформ. Именно здесь таится опасность массового неверия в справедливость реформ, именно это одна из главных задач конца столетия — создание реально работающих механизмов права.

Дыхание истории за плечами нашего поколения — это не поэтическая метафора. Это высокая ответственность перед миллионами наших предков, перед великими правителями Степи и батырами, перед блестящей плеядой уникально одаренных государственников первой трети нынешнего столетия и прежде всего — перед народом, который после долгих лет вновь обрел свое место в строю независимых государств.

Не каждому народу на планете выпадает такой жребий, не каждому народу приходилось решать столь сложные задачи за столь короткий отрезок времени. Строительство собственной сильной государственности и эффективной экономики при сохранении международного согласия и политической стабильности — вот тот язык, на котором формулируется задача на пороге XXI века. В разных столетиях и эпохах история формулировала

перед нашим народом свои задачи языком предельно жестким, а порой и жестоким, но даже потеря государственности не сломала нас как народ. И сегодня на стыке веков мы не будем идеализировать ситуацию.

Однако, как никогда раньше, ни на одной странице национальной истории мы не были столь близки к тому, чтобы создать собственную государственность на столетия. И задача нашего поколения — использовать этот редкий исторический шанс.

Все мы ради такого счастья готовы довольствоваться тем, что имеем, и на этом пути не пожалеем знаний и опыта, сил и способностей, а если понадобится, то и жизни.

Еще раз поздравляю вас с Днем независимости!

Пусть процветает во веки веков наша любимая Родина — независимый Казахстан!

Массово-политическое издание

НУРСУЛТАН НАЗАРБАЕВ

**ТАРИХ ТАҒЫЛЫМДАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН
УРОКИ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ**

ИБ № 5868

Сдано в набор 21.01.97. Подписано в печать 31.01.97. Формат 70x90¹/₃₂. Бумага офсетная. Гарнитура „Балтика“. Печать офсетная. Усл. печ. л. 4,64. Уч. изд. л. 3,54. Тираж 5000 экз. Заказ 133.

Ордена Дружбы народов издательство „Қазақстан“ Национального агентства по делам печати и массовой информации Республики Казахстан, 480009, г. Алматы, пр. Абая, 143.

Республиканское производственное объединение „Кітап“ Национального агентства по делам печати и массовой информации Республики Казахстан, 480009, г. Алматы, пр. Гагарина, 93.